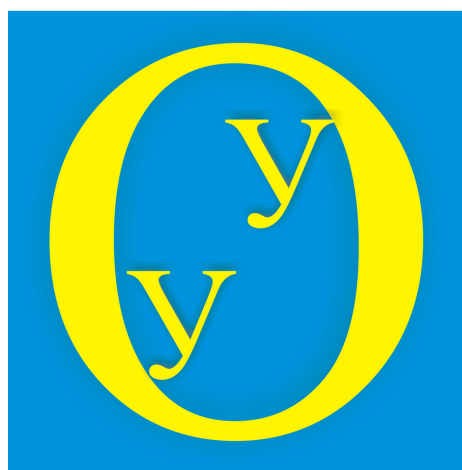

**2014 жылы орындалған алдын ала
болу қорытындылары бойынша
ұлттық алдын алу тетігі
қатысушыларының
ЖИНАҚТАЛҒАН
баяндамасы**

**Национальный
Превентивный
Механизм**
по предупреждению пыток

Астана
2015
ҮНДЕУ

Осы баяндама 2014 жылғы Қазақстан Республикасындағы ұлттық алдын алу тетігі қызметінің нәтижелері туралы алғашқы жыл сайынғы шоғырландырылған құжат болып табылады және Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға Факультативтік хаттаманың 23-б., ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 47-б. сәйкес әзірленген.

Қазақстан Республикасы азаптауды алдын алу саласындағы барлық негізгі халықаралық-құқықтық келісімшарттық тетіктерге қатысушы болып табылады. 2014 жылы елде іске қосылған Ұлттық алдын алу тетігі – осы үдерістің маңызды оқиғаларының бірі.

ҰАТ шеңберінде Қазақстанда барлық жабық үлгідегі мекемелерде азаптауды түбегейлі жоюға бағытталған, Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің үйлестіруші ролі жанында мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғамдастықтың өзара әрекеттесуінің әмбебап үлгісі құрылды. Бұл еліміздің анағұрлым маңызды жетістігі, негізгі құқық қорғау стандарттарына бейілділігінің практикалық көрсетілімі, сонымен қатар – азаматтық қоғамдастықтың кемелдену көрсеткіші мен оған деген сенім белгісі.

Бұл қызметке Адам құқықтары жөніндегі БҰҰ Кеңесі, Азаптауға қарсы БҰҰ Комитеті, Адам құқықтары жөніндегі БҰҰ Жоғарғы комиссарының Басқармасы, Омбудсмендердің халықаралық үйлестіру комитеті, адам құқықтары саласындағы Қазақстан мен Еуроодақ арасындағы Диалог бойынша әріптестер және басқа да шетел әріптестері тарапынан жағымды баға берілді.

Осы баяндама Қазақстанда ҰАТ қалыптасуы мәселелеріне, оның қызметінің негізгі басымдылықтарына аса ерекше назарын аударуда, 2014 жылы ҰАТ жұмысын кешенді талдауды, уәкілетті мемлекеттік органдардың ұсынымдарын, Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды қамтиды. Одан басқа, баяндамада азаматтардың азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен бостандыққа берілетін құқықтарының бұзылуы фактілері туралы мысалдарды келтіре отырып азаптауды алдын алуға қатысты негізгі мәселелерді талдаудың нәтижелері көрініс тапты.

Баяндама ҰАТ үдерісінің транспаренттігіне, оның есептілігін қоғамды ақпараттандыру арқылы қамтамасыз етуге, азаптауды алдын алу саласында жағдайды жетілдіруге, мемлекеттік органдармен, үкіметтік емес және халықаралық ұйымдармен тұрақты негізде диалогты қолдауға ықпалдасатынына үміттенемін.

Қазақстан Республикасындағы
Адам құқықтары жөніндегі уәкіл,

Кіріспе

Адамның ар-намысына қолсұқпаушылық қағидасы, азаптауларды, зорлық-зомбылықты және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін қолдануға тыйым салу 1995 жылғы Қазақстан Республикасы Конституциясының 17-бабында бекітілген. Қазақстан да азаптауды алдын алу саласындағы барлық негізгі халықаралық-құқықтық келісімшарттық тетіктерге қатысушы болып табылады. Атап айтқанда, 1998 жылы Қазақстан Республикасы Азаптауға қарсы конвенцияға қосылды. 2008 жылы аталған конвенцияға Факультативтік хаттамасы ратификацияланды, оның талаптарының бірі азаптауды алдын алу бойынша ұлттық алдын алу тетігін (ҰАТ) құру болып табылады.

ҰАТ қызмет етуі үшін барлық қажетті ресурстарды ұсыну бойынша Факультативтік хаттаманың 18-бабының 3-тармағына сәйкес мемлекеттің міндеттемесі мемлекеттік бюджеттен тиісті қаражатты бөлуді көздейтінін назарға ала отырып, Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 30 қарашадағы № 896 Жарлығымен Факультативтік хаттаманың 24-бабының 1-тармағы негізінде бұл міндеттеменің орындалуын үш жылға кейін шегеру туралы шешімі қабылданды.

Осындай кейінге шегеру мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес секторға ҰАТ әзірлеу мен құру бойынша анағұрлым тереңдетілген жұмыс жүргізуге мүмкіндік берді. ҰАТ құру туралы заң жобасын әзірлеу үдерісіне Үкімет, Парламент, Жоғарғы Сот, Конституциялық Кеңес, Қазақстан Республикасының Президентінің Әкімшілігі және Бас прокуратура, Омбудсмен, Әділет, Ішкі істер, Денсаулық сақтау министрліктерін қосқанда, бірқатар атқарушы билік органдары, халықаралық және қазақстандық үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері тартылды.

ҰАТ-та Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің ролі туралы келісілген пікірді есепке ала отырып, ұлттық құқық қорғау мекемесі алғашқы күндерінен бастап ҰАТ туралы заң жобасын азаматтық қоғамдастық институттарымен бірлесіп кең талқылауды қолдады. Үкімет жанындағы Заң жобасының мәтінін әзірлеу жөніндегі жұмыс тобына 13 үкіметтік емес ұйым мен 4 халықаралық ұйымның өкілдері кірді. Оның ішінде: Орталық Азиядағы Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары Басқармасының Өңірлік өкілдігі, Астанадағы ЕҚЫҰ Орталығы, Адам құқықтары жөніндегі және заңдылықты сақтау жөніндегі қазақстандық халықаралық бюро, Азаптауға қарсы Қазақстанның ҮЕҰ Коалициясы.

Азаптауға қарсы Қазақстанның ҮЕҰ Коалициясы ҰАТ туралы баламалы заң жобасын әзірледі. Заң жобасына қатысты жұмысқа басқа да үкіметтік емес ұйымдар тартылған еді, атап айтқанда, олар ҰАТ туралы баламалы заң жобасын әзірлеген еді. Жұмыс топтардағы пікір-таластар нәтижелері бойынша азаматтық сектор өкілдерінің көптеген ұсыныстары қорытынды құжатта

ескерілген еді. Заң жобасы мәтінінің негізгі әзірлеушісі қазақстандық құқықтық практикада анағұрлым маңызды заң жобаларын әзірлеуге жауапты мемлекеттік орган - Әділет министрлігі болып айқындалды. Заң жобасын әзірлеу Парламент депутаттарының, мемлекеттік органдар, құқық қорғау ұйымдары өкілдерінің, сондай-ақ халықаралық сарапшыларының қатысуымен өткен конференцияларды, дөңгелек үстелдерді және басқа іс-шараларды өткізумен ілесіп отырды. Жұмыс тобының түзеу мекемелерінде көшпелі отырыстары өткізілді, олардың шеңберінде персонал мен сотталушылармен жеке кездесулер ұйымдастырылды, заң жобасының тұсаукесер шаралары өткізілді. Аталған формат әзірлеушілерге іс жүзінде заң жобасының өзекті мәселелерімен танысуға мүмкіндік берді.

Заң жобасы Парламент Мәжілісінің қарауына 2012 жылғы наурызда енгізілді. Бейінді комитет 2012 жылғы 8 мамырда барлық тартылған мемлекеттік органдардың, халықаралық және үкіметтік емес ұйымдардың, сондай-ақ БАҚ өкілдерінің қатысуымен өткен заң жобасының бұқаралық тұсаукесерін өткізді. 2012 жылғы 12 шілдеде ҰАТ құру мәселелері Адам құқықтары жөніндегі БҰҰ Жоғарғы комиссары Наванетхем Пиллэйдің Қазақстанға іссапары барысында көтерілген еді. Қабылданған заңның сапасына БҰҰ Азаптауға қарсы комитетінің Азаптауды алдын алу жөніндегі шағын комитеті өкілдерінің тәжірибесі айтарлықтай әсерін тигізді. Атап айтқанда, Азаптауды алдын алу жөніндегі шағын комитет заң жобасын әзірлеушілеріне «бас бостандығына айыру орны» терминін талқылау, сондай-ақ Әділет министрлігінің ҰАТ құру мен жұмысын келтірудегі атқарушы билік органы ретіндегі ролі мәселелері бойынша жазбаша түсініктемелер берген еді. 2013 жылғы 30-31 қаңтарда Қазақстанға БҰҰ Азаптауға қарсы комитетінің Азаптауды алдын алу жөніндегі шағын комитетінің Төрағасы Малькольм Эванс іссапармен келген еді, сапар барысында ҰАТ құру туралы пікірталастық мәселелері бойынша көзқарастармен алмасулар өткізілді.

Заң жобасын Парламентте қарау кезінде Орталық Азия бойынша Адам құқықтары жөніндегі БҰҰ Жоғарғы комиссарының Басқармасы Өкілдігімен, Астанадағы Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымымен, Орталық Азиядағы Халықаралық түрме реформасы өкілдігімен өзара қарым-қатынастар қолдау тапты.

2013 жылғы 2 шілдеде Қазақстан Республикасы Президенті «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаптаудың және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінің алдын алуға бағытталған ұлттық алдын алу тетігін жасау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына (бұдан әрі – ҰАТ туралы Заң) қол қойды, бұл заң негізінде елімізде ҰАТ құрылды және заңды деңгейде әрекетке енді.

1. Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға Факультативтік хаттамаға сәйкес қызмет

1.1. *Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға Факультативтік хаттама*

Қазақстан Республикасы Біріккен Ұлттар Ұйымының адам құқықтары туралы негізгі келісімшарттарының қатысушысы болып табылады, оның нормалары азаптау мен қатыгез іс-әрекеттерге тыйым салады. Сондай-ақ Қазақстан 1949 жылғы Женева конвенцияларының және 1977 жылғы оларға Қосымша хаттамалардың қатысушысы болып табылады. 2008 жылы Қазақстан, бұдан бұрын көрсетілгендей, Азаптауға қарсы конвенцияға Факультативтік хаттаманы ратификациялады, ол азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін алдын алудың екі деңгейлі (халықаралық және ұлттық) тетігін құруды көздейді.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаптаудың және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінің алдын алуға бағытталған ұлттық алдын алу тетігін жасау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңына (бұдан әрі – ҰАТ туралы Заң) сәйкес елімізде ҰАТ «Омбудсмен плюс» үлгісі негізінде құрылған еді. Мұндай үлгі елдің азаматтық қоғамдастығы институттарының, құқық қорғау органдарының және депутаттық корпустың құрылып жатқан тетікті келістіру мен талқылаудың соншалықты ұзақ үдерісін көрсетті. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (Омбудсмен) ҰАТ Үйлестіру кеңесін басқарады және оның төрағасы болып табылады.

Азаптауға қарсы конвенцияға Факультативтік хаттамаға сәйкес, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл бірқатар заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерді, шешімдер мен өкімдерді бастама қылды. Олардың арасында: Адам құқықтары жөніндегі уәкіл жанындағы Үйлестіру кеңесінің мүшелерін сайлау жөніндегі комиссия туралы ереже; Адам құқықтары жөніндегі уәкіл жанындағы Үйлестіру кеңесі туралы ереже; ҰАТ қатысушыларын іріктеу қағидалары; Алдын ала болу үшін ҰАТ қатысушыларынан топтар құру қағидалары; Алдын ала болу қорытындылары бойынша жыл сайынғы жинақталған баяндаманы дайындау қағидалары және т.б. Бұл құжаттарды қабылдау қабылданған заңның нормаларын іске асыруға және ҰАТ қызмет етуі үшін қажетті жағдайларды жасауға мүмкіндік берді.

1.2. *Азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау*

**түрлерін алдын алу мәселесі бойынша Қазақстан Республикасының
заңнамасы**

Қазақстан Республикасы Конституциясының «Адам және азамат» деген екінші тарауында өмірге берілген құқықты, кемсітушілікке жол бермеу құқығын, ар бостандығына және сөз бостандығына берілген құқықты, сондай-ақ денсаулық сақтауға берілген құқықты қосқанда, адамның құқықтары мен бостандықтары көрсетілген. Азаптауды қолдануға тыйым салу мен адамның арнамысына қолсұқпау 17-бапта бекітілген. Одан басқа, 16-бапта жеке бостандыққа берілген құқыққа кепілдік берілген, 72 сағатты құрайтын қамауда ұстаудың шекті ұзақтығы айқындалған, заң көмегіне және шағым беру мүмкіндігіне қатысты ережелер қамтылған.

Конституциялық тыйым салуды дамыта отырып, азаптауларға ҚР Қылмыстық кодексінің 141-1-бабымен (күшін жойды, 2015 жылғы 01 қаңтардан бастап жаңадан қабылданған ҚР ҚК күшіне енді, ұқсас бап 146 нөмерін иемденді) тыйым салынған. Бұл бапта азаптау ұғымы Азаптауға қарсы конвенцияның 1-бабында қамтылған ұғымына қарағанда өзгеше. Онда қылмыстық жауапкершілік тек мемлекеттік лауазымды тұлғаларға таралған, ал ресми кез келген өзге тұлға жасаған немесе мемлекеттік лауазымды тұлғалардың айдап салуымен немесе білуімен не үнсіз келісімімен жасалған азаптаулар қылмыс санатына жатпайды. Одан басқа, Азаптауға қарсы конвенцияның «заңды санкциялар» туралы айтылған 1-бабынан өзгеше, 141-1-бабында «лауазымды тұлғалардың заңды әрекеттерінің нәтижесінде келтірілген тән және психикалық зардап шектіру азаптау деп танылмайды» деп көрсетілген (2015 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген ҚР ҚК-те – 146-б.).

2014 жылы әрекет еткен Қылмыстық кодексте басқа да ережелер бар еді, оларға сәйкес құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне қатысты заңсыз әрекеттерге байланысты қудалау жүзеге асыруға болар еді. ҚР ҚК 307 және 308-баптарында «Қызмет өкілеттігін теріс пайдалану» және «Билікті не қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану» көрсетілген және тиісінше екі жылдан бес жылға дейін бас бостандығынан айыруды қосқанда жазалаудың әр түрлі түрлері көзделген. Одан басқа, 107-бабында «Ұдайы ұрып-соғу немесе өзге күш қолдану әрекеттері жолымен тән зардабын немесе психикалық зардап шегу» қылмыс ретінде қарастырылған, ал азаптауларды қолдану ауырлататын жағдай деп көрсетілген еді. Осындай қылмыс «бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айырумен» жазаланған еді.

Ұқсас нормалар 2014 жылғы 2 шілдеде қабылданған ҚР ҚК-те де 2015 жылғы 1 қаңтарда күшіне енген ҚР ҚК-те де қамтылғанын атап өту қажет.

Азаптауда алдын алуға Қазақстанда қабылданған бірқатар заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілер де ықпалдасады, осылайша, 2009 жылғы желтоқсанда Жоғарғы Сот «Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының адамның жеке бас бостандығын сақтау және қадір-қасиетіне қол сұқпау, қинауға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе адамның ар-намысын қорлайтын әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы мәселелер жөніндегі нормаларын қолдану туралы» нормативтік қаулыны қабылдады. Бұл нормативтік қаулыда азаптауды қолдану және қызметтік өкілеттіктерді асыра пайдалану үшін қылмыстық жауапкершіліктің құқықтық негіздемелері анық ажыратылған. Одан басқа, бұл нормативтік қаулыда прокурор мен соттың қамауға алынғандардан келіп түскен азаптауды қолдану туралы шағымдарын қараудың процессуалды тетіктері белгіленген. Сондай-ақ дәлелдерге баға беру, қылмыстарды дұрыс жіктеу, орындаушыларды ғана емес, сондай-ақ азаптауларға айдап салуымен немесе білуімен не үнсіз келісімімен болған басқа тұлғаларды да қылмыстық жауапкершілікке тарту, азаптау құрбандарына мүліктік және моралды зиянды өтеуге мәселелері бойынша түсініктемелер берілді.

2010 жылғы ақпанда Бас прокуратура Қылмыстық процеске тартылған және арнайы мекемелерде ұсталатын адамдармен қатыгез қарым-қатынаспен және олардың алдын алумен байланысты азаптаулар және өзге де заңсыз әдістер туралы арыздарды тексеру туралы нұсқаулықты қабылдады. Нұсқаулық қылмыстық сот іс жүргізуіндегі адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша прокуратура органдарының қадағалау өкілеттіктерін іске асыру және Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясы мен өзге де Қазақстан Республикасының ратификациялаған халықаралық келісімшарттарынан туындайтын міндеттемелерді тиісті түрде орындау тәртібін белгілейді.

Әділет министрлігі, Денсаулық сақтау министрлігі, Ішкі істер министрлігі, Ұлттық қауіпсіздік комитеті «Уақытша ұстау изоляторларындағы, тергеу изоляторларындағы және қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі адамдарда дене жарақаттарының бар-жоғына медициналық куәландыру жүргізуге сот медицинасы саласындағы мамандардың міндетті түрде қатысуын қамтамасыз ету туралы» бірлескен бұйрықты бекітті. Бұйрық уақытша ұстау изоляторларына орналастырылған тұлғаларды, сондай-ақ дене жарақатын келтіру туралы шағымдарымен жүгінгендерді уақытылы және сапалы түрде тәуелсіз медициналық мамандардың куәландыруынан өткізуді көздейді.

Әділет министрлігі, Бас прокуратура, Ішкі істер министрлігі, Ұлттық қауіпсіздік комитеті, Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі «Азаптаулар және анықтау мен тергеу жүргізудің өзге де тыйым салынған әдістері, сондай-ақ аталған фактілер бойынша қылмыстық қудалау туралы шағымдарды тексеруді жүзеге асыру кезінде құқық қорғау органдары мен азаматтық қоғам субъектілерінің өзара іс-қимыл жасасуы туралы» бірлескен бұйрықты бекітті. Бұйрық азаптау және өзге де анықтау жүргізудің тыйым салынған әдістері туралы шағымдарды азаматтық қоғамдастық өкілдерінің қатысуымен тиімді және объективті тексеруді көздейді.

1.3. Үйлестіру кеңесінің өкілеттіктері, Ұлттық алдын алу тетігінің мүшелері

Ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларының алғашқы Үйлестіру кеңесінің құрамына енді:

1. **Шәкіров Асқар Оразалыұлы** – Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, Үйлестіру кеңесінің төрағасы
2. **Ақылбекова Роза Мақсатбекқызы** – Адам құқықтары мен заңдылықты сақтау жөніндегі бюроның директоры
3. **Айдосов Серік Баймендіұлы** – «Әлеуметтік ресурстық орталық» атқарушы директоры
4. **Байсақова Зульфия Мухамедбекқызы** – «Дағдарыс орталықтары одағы» ЗТБ төрайымы
5. **Балтабаев Қуаныш Жетпісұлы** – Л.Н. Гумилев атындағы қылмыстық-құқық пәндер кафедрасының меңгерушісі
6. **Бұсырманов Жұмабек Дүшесұлы** – Л.Н. Гумилев атындағы мемлекет және құқық теориясы және тарихы кафедрасының меңгерушісі
7. **Ғабдуллин Арнұр Асқарұлы** – «Самұрық-Қазына Мүлік қоры» АҚ Корпоративтік хатшысы қызметінің омбудсмен-бас менеджері
8. **Гусаков Юрий Анатольевич** – Адам құқықтары мен заңдылықты сақтау жөніндегі бюроның Қарағанды филиалының директоры
9. **Жаңабілова Ардақ Сарыбайқызы** – Алматы қаласы және Алматы облысының Қоғамдық бақылау комиссиясының төрайымы, «ҚБК Үйлестіру Кеңесі» ҚБ төрайымы
10. **Ыбыраева Анара Нұрлыбайқызы** – Астана қаласының Қоғамдық бақылау комиссиясының төрайымы, Адам құқықтары мен заңдылықты сақтау жөніндегі бюроның Астана қаласындағы филиалдың директоры
11. **Мектепбаева Сәуле Қайыргелдіқызы** – «Penal Reform International» (Халықаралық түрме реформасы) халықаралық ұйымның Орталық Азиядағы өкілдігінің өңірлік директоры
12. **Муха Александр Викторович** – Маңғыстау обласының Қоғамдық бақылау комиссиясының төрағасы, Адам құқықтары мен заңдылықты сақтау жөніндегі бюроның Маңғыстау филиалының директоры
13. **Орлова Альбина Геннадьевна** – Әйелдер қолдау орталығының (Петропавл қаласы) төрайымы

14. **Пен Сергей Геннадьевич** – ҚазГЗУ қылмыстық іс-жүргізу құқығы және криминалистика кафедрасының меңгерушісі

15. **Рахымбердин Қуат Қажымұқанұлы** – Шығыс Қазақстан облысы бойынша Қоғамдық бақылау комиссиясының төрағасы, Адам құқықтары мен заңдылықты сақтау жөніндегі бюроның Шығыс Қазақстан филиалының директоры

16. **Сыздықов Олжас Тұрғынұлы** – Көкшетау қаласы «Прометей» ҚҚ директоры

17. **Теңізбаев Серік Мустафаұлы** – Қызылорда облысы бойынша Қоғамдық бақылау комиссиясының төрағасы, «Қызылорда облыстық тұтынушылар құқықтарын қорғау қоғамдастығы» ҚБ президенті, «Нұр Отан» ХДП мемлекеттік қызметтердің сапасына мониторинг жүргізу жөніндегі қоғамдық кеңес төрағасының орынбасары

18. **Тұрмағамбетова Жеміс Өтегенқызы** – «Адам құқықтары үшін хартия» ҚҚ атқарушы директоры

19. **Хобдабергенова Райхан Ырзабайқызы** – Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша Қоғамдық бақылау комиссиясының төрағасы, «Оңтүстік Қазақстан заңгерлерінің ассоциациясы» ҚБ атқарушы директоры

Үйлестіру кеңесінің отырысы

ҰАТ Үйлестіру кеңесінің өкілеттіктері Ережеде белгіленген және Үйлестіру кеңесі ұлттық алдын алу тетігінің міндеттерін шешу үшін:

- Біріккен Ұлттар Ұйымының Азаптауларға қарсы комитетінің Азаптаулардың және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-

намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін алдын алу жөніндегі шағын комитетімен өзара іс-қимыл жасайды;

- ұлттық алдын алу тетігінің қызметін жүзеге асыру саласындағы мәселелерді шешу жөнінде ұсыныстар мен ескертулер енгізеді;
- мемлекеттік билік органдарынан, алдын ала бару мекемелерінен, сондай-ақ меншіктің ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан ұйымдардан және олардың лауазымды тұлғаларынан Үйлестіру кеңесінің қызметін жүзеге асыруға қажет құжаттарға сұрау салады;
- өзінің отырыстарына әр түрлі мемлекеттік билік органдарының, алдын ала бару мекемелерінің, қоғамдық бірлестіктердің және өзге де ұйымдардың басшылары мен өкілдерін шақырады;
- өзінің отырыстарында тиісті лауазымды тұлғалардың олардың құзыретіне кіретін мәселелер бойынша ақпаратын (хабарламалар, баяндамалар және т.б.) тыңдайды;
- бөлінген бюджеттік қаражат шегінде алдын ала баруға жататын мекемелердің тізімі мен мерзімін белгілейді;
- азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін қолдану туралы хабарламалар мен шағымдар туралы ақпаратты қабылдайды. Қабылданған және тікелей Үйлестіру кеңесіне хабарламалар мен шағымдар туралы жіберілген ақпарат Үйлестіру кеңесінің хаттамасына енгізіледі;
- алдын ала болуды жүзеге асыру үшін ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларын іріктейді;
- ұлттық алдын алу тетігі топтарының алдын ала бару нәтижелері бойынша есептілік нысанын бекітеді;
- алдын ала болуды өткізу нәтижелері бойынша есептілік құжаттаманы өңдейді және талдайды;
- уәкілетті мемлекеттік органдарға алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдарда ұсталатын адамдармен қарым-қатынас жағдайларын жақсарту жөнінде ұсыныстарды әзірлейді және жібереді;
- Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру жөнінде ұсыныстарды әзірлейді;
- ұлттық алдын алу тетігіне қатысушылардың алдын ала болу нәтижелері бойынша есептіліктерін, уәкілетті мемлекеттік органдарға алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдарда ұсталатын адамдармен қарым-қатынас жағдайларын жақсарту жөніндегі әзірленген ұсынымдарды және Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру жөнінде ұсыныстарын ескере отырып, ұлттық алдын алу тетігіне қатысушылардың жыл сайынғы шоғырландырылған баяндамасын әзірлейді.

Айрықша мәртебе мен өкілеттіктерге Үйлестіру кеңесінің төмендегідей мүшелері ие:

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, ол Үйлестіру кеңесінің Төрағасы болып табылады, оның өкілеттіктеріне мыналар кіреді:

- Үйлестіру кеңесі мен оның мүшелерінің қызметін үйлестіреді;

- Үйлестіру кеңесі мүшелерінің қатысушылардың қажетті әлеуетін және кәсіби біліктіліктерін қамтамасыз ету үшін шара қолданады;
- Үйлестіру кеңесінің отырыстарына төрағалық етеді;
- Үйлестіру кеңесінің жұмыс жоспарын бекітеді;
- азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін қолдану туралы ақпаратты, хабарламаларды және шағымдарды қарауға қабылдайды;
- Үйлестіру кеңесі мүшесінің орнынан кетуі туралы хабарламасын қабылдайды;
- Үйлестіру кеңесінің мүшесін ауыстыру туралы Үйлестіру кеңесінің хабарламасын қабылдайды.

Үйлестіру кеңесінің мүшесі – Үйлестіру кеңесінің хатшысы, ол:

- отырыстың қарауына шығарылатын материалдарды дайындауды ұйымдастырады және бақылайды;
- отырыстың хаттамасын ресімдейді;
- Төрағаның тапсырмаларын орындайды және Үйлестіру кеңесі жұмысының тиімділігін қамтамасыз ету үшін қажетті шараларды қабылдайды.

Басқа жағдайларда Үйлестіру кеңесінің барлық мүшелері Үйлестіру кеңесінің отырысында қарастырылып отырған мәселелерді талқылау кезінде тең құқықтарға ие. Одан басқа, Үйлестіру кеңесі Төрағасының тапсырысы бойынша, ол болмаған жағдайда, оның отырыстарында төрағалық етеді (келісім бойынша), Үйлестіру кеңесінің отырысында талқылау үшін мәселелер енгізеді, Үйлестіру кеңесінің дауыс беруіне өз жеке ұсыныстары мен ұсынымдарын енгізеді. Сондай-ақ ерекше пікірге ие болуы мүмкін, оны білдірген жағдайда ол жазбаша түрде баяндалады.

ҰАТ Үйлестіру кеңесінің сабақтастығы мен ауысып отыруы үшін оның бірінші отырысында қарапайым жеребе тастау арқылы кеңес мүшелерінің жартыларына екі жылға созылатын өкілеттік мерзімі белгіленеді. Қалғандарына – өкілеттік мерзімі төрт жылға созылады.

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мен Үйлестіру кеңесі ҰАТ тиімді іске асырылуында үйлестіруші рольді атқарады. Үйлестіру кеңесі құрылған сәттен бастап 5 отырыс өткізілді.

Өткен жылы Үйлестіру кеңесі мен оның отырыстарында қабылданған шешімдердің әрекеттілігін атап өту қажет: атап айтқанда, алдын ала болу бойынша ұсынымдар әзірленді, оларды ҰАТ қатысушылары өз қызметінде белсенді түрде қолдануда, Үйлестіру кеңесінің ҰАТ БАҚ-пен жұмыс жөніндегі ұсынымдары әзірленді және қатысушыларға мәлімденді, ҰАТ қызметін жалпы ұйымдастыруына қатысты бірқатар мәселелер шешілді.

Мемлекеттік органдардың өкілдері тұрақты негізде Үйлестіру кеңесінің отырыстарына елімізде ҰАТ іске асырылуын талқылау үшін шақырылады.

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл Бас прокуратурамен, Penal Reform International бірлесіп Президент Әкімшілігінің, Конституциялық Кеңестің, орталық мемлекеттік органдар өкілдерінің, Парламент депутаттарының, Бас прокуратура жанындағы Қоғамдық кеңес мүшелерінің, Омбудсмен жанындағы

Үйлестіру кеңесі мүшелерінің, облыстар прокурорларының, жергілікті мемлекеттік және құқық қорғау органдары басшыларының, ҰАТ қатысушыларының қатысуымен ҰАТ туралы Заңды тиімді іске асыру бойынша бейнеконференцияны өткізді.

Қылмыстық-атқару жүйесінің комитеті өз қызметкерлері үшін тұрақты негізде Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық өкілдерінің және ҰАТ қатысушыларының қатысуымен тренингтер өткізеді, Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігінде ҰАТ қатысушыларының өзара қарым-қатынасы мәселелері бойынша аумақтық бөлімшелермен бейнекеңес өткізілді.

ҰАТ мүшелері үшін 4 өңірде өңірлік тренингтер өткізілді: Астана (Қостанай, Қарағанды, Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстары қатысты), Алматы (Жамбыл, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан, Алматы облыстары), Өскемен (Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстары қатысты), Ақтөбе (Маңғыстау, Атырау, Батыс Қазақстан облыстары қатысты). Тренингтерді АҚҰО, Астанадағы ЕҚЫҰ орталығы мен PRI бірлесіп өткізді. Тренер ретінде халықаралық сарапшы Красимир Канев шақырылды.

2014 жылғы 9 сәуірде Азаматтардың шағымдарымен жұмыс жөніндегі басқарманың бастығы Р.А. Рахымов «Полиция және азаптауды алдын алу» ұлттық алдын алу тетіктерінің алдын ала кездесуіне және азаптауды алдын алу бойынша адами өлшем жөніндегі қосымша кездесуге қатысты (Вена қ., Австрия Республикасы).

2014 жылғы 10-13 ақпан кезеңінде Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (Омбудсмен) (бұдан әрі – ҚР-дағы АҚУ) А. Шәкіров басшылық еткен делегация Астанадағы ЕҚЫҰ Орталығы мен Орталық Азиядағы Халықаралық түрме реформасының қолдауымен Словения Республикасына жұмыс іссапарымен барды.

Қазақстандағы ҰАТ жұмысына Әмбебап кезеңдік шолу (Женева, қазан-қараша), Азаптауға қарсы комитеттегі есеп (Женева, қараша), Адам құқықтары жөніндегі құрылымдық диалог (Брюссель, қараша) барысында оң баға берілді.

1.4. Ұлттық алдын алу тетігін қаржыландыру

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 2 сәуірдегі № 301 қаулысымен Ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларының алдын ала болу бойынша шығыстарын өтеу қағидалары бекітілді. Ережеде нормативтік құқықтық актілер көрсетілген, олардың негізінде мемлекеттік уәкілетті орган ҰАТ қатысушылары шеккен шығыстарды өтеуге міндетті, сондай-ақ Қазақстан Республикасы шегінде алдын ала болу бойынша осындай шығыстарды өтеу тәртібі мен шарттары белгіленген.

Ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларының алдын ала болу бойынша шығыстарын өтеу тиісті қаржы жылына көзделген республикалық бюджет қаражаты есебінен жүргізіледі. Алдын ала болуға жататын ұйымдар мен мекемелердің тізбесі мен мерзімдерін, сондай-ақ алдын ала болуды өткізу үшін ұлттық алдын алу тетігі тобының қатысушыларының құрамын айқындайтын Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл жанындағы Үйлестіру кеңесінің (бұдан әрі - Үйлестіру кеңесі) хаттамасы, үстеме

шығындарды қоса алғанда, ақша қаражатының шығындары өндірілгенін растайтын құжаттар, сондай-ақ болу туралы есепті дайындауға байланысты шығыстар алдын ала болу бойынша шығыстарды республикалық бюджет қаражаты есебінен өтеу үшін негіз болып табылады.

Үйлестіру кеңесі хаттамасының көшірмесі тиісті жылғы 10 қаңтардан кешіктірілмей бюджеттік бағдарламаның әкімшісіне жіберіледі. Бюджеттік бағдарламаның әкімшісі ұлттық алдын алу тетігінің қатысушыларына мынадай шығыстарды өтейді:

- ұлттық алдын алу тетігінің әрбір қатысушысына алдын ала болудың қорытындылары бойынша жыл сайынғы шоғырландырылған баяндама үшін жинақталған материалдарды өңдеуді, ұсыныстар мен ұсынымдар, ақпарат дайындауды қоса алғанда, болудың қорытындылары бойынша есепті дайындауға байланысты ең төменгі бір жалақы мөлшеріндегі шығыстар;

- кеңсе тауарларын сатып алуға арналған, телефон байланысын, интернет пен почта қызметтерін пайдаланғаны үшін шығыстарды қамтитын, алдын ала болуды жүзеге асыратын ұлттық алдын алу тетігінің әрбір қатысушысына ең төменгі екі айлық есептік көрсеткіштен аспайтын мөлшердегі жүкқұжат шығыстары;

- Ұлттық алдын алу тетігі қатысушысының басқа жерге баруына байланысты шығыстар;

- ұлттық алдын алу тетігі қатысушысының басқа жерге шығу күнін және негізгі жұмыс (қызмет) орнына келу күнін қамтитын алдын ала болу уақыты ішінде негізгі жұмыс (қызмет) орны сақталады және Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі [149-бабының](#) 1 және 2-тармақтарына сәйкес жалақы төленеді.

Ұлттық алдын алу тетігі тобының басшысы алдын ала болу кезіндегі ақша қаражатының нақты шығыстары туралы есепті бюджеттік бағдарламаның әкімшісіне ай сайын, есепті айдан кейінгі айдың 5-күнінен кешіктірмей тапсырыс хатпен жібереді. Есепке алдын ала болу мақсатында басқа жерге баруға, болудың қорытындысы бойынша есеп дайындауға, өткізілген болулар, осы Қағидаларға сәйкес төленуге тиіс үстеме шығыстар туралы ақпаратқа байланысты шығыстарды растайтын құжаттар қоса беріледі.

Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларының алдын ала болуды жүргізу кезіндегі шығыстары туралы растауды бюджеттік бағдарламаның әкімшісіне ай сайын, есепті айдан кейінгі айдың 5-күнінен кешіктірмей жібереді.

Бюджеттік бағдарламаның әкімшісі осы Қағидалардың [7](#) және [8-тармақтарында](#) көрсетілген құжаттарды алған сәттен бастап 10 жұмыс күнінен кешіктірмей, ұлттық алдын алу тетігі қатысушысының шығыстарын өтеуді ұлттық алдын алу тетігінің қатысушысына тиесілі соманы ұлттық алдын алу тетігі тобының басшысы ұсынған және тиісті банк немесе банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйым растаған соманы оның ағымдағы банк немесе өзге шотына есептеу арқылы жүргізеді.

Осы баяндамада өңірлік топтар мен олардың басшыларының қызметтеріне баға берілмейді. Сонымен қатар, ҰАТ қатысушылары қызметінің

құрамдас бір бөлігіне тоқталу қажет. Осылайша, жылдық қаржылық есеп осы жұмыста бар болған кемшіліктер мен ақаулар туралы куәландырады. Жылдың қорытындысы бойынша бөлінген бюджеттік қаражатты игеру пайызы төмен болып шықты, бірінші кезекте, бұған бірқатар өңірлік топтардың, соның ішінде Қостанай, Маңғыстау, Ақтөбе мен Батыс Қазақстан облыстарының бірнеше ай бойы қаржылық есептіліктерін ұсынбағаны әсер етті.

Маңғыстау мен Батыс Қазақстан облыстарының өңірлік топтары кеңсе шығындарына, байланыс құралдарына бірде-бір ақша жұмсамаған еді, бұл көрсеткіш Атырау облысы бойынша төмен.

ҰАТ қызметіне республикалық бюджеттен бөлінген қаражатты игермеу алдағы жылдарда олардың қысқаруына әкелуі мүмкін, осыған байланысты ҰАТ топ басшылары, мүшелері Шығыстарды өтеу туралы ережесінде көзделген барлық ықтимал шығындарды есепке ала отырып есептерді дайындауға анағұрлым мұқият және уақытылы қарауы тиіс.

Шығыстар жөнінде толық мәліметтер «2014 жылға арналған ҰАТ бойынша қаржылық есеп» жиынтық кестесінде келтірілген (1-қосымша).

1.5. Ұлттық алдын алу тетігінің қызметіне қоғамдық бірлестіктердің қатысуы

ҰАТ құрылуына, қалыптасуына және қызметіне азаматтық қоғамдастық институттарының (әр түрлі ұйымдық-құқықтық нысандағы коммерциялық емес ұйымдар, оның ішінде қоғамдық бірлестіктер) қатысуы тікелей болып табылады. Процедураға толықтай сәйкес келетіндей, ҰАТ Үйлестіру кеңесінің қалыптасуымен арнайы құрылған комиссия айналысты. Бұл комиссияның қатысушылары Қазақстан Республикасы Парламент депутаттарының, мемлекеттік органдар, қазақстандық қоғамдық бірлестіктері, халықаралық ұйымдар, академиялық орта, бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің және адам құқықтары саласында тиісті білімі мен тәжірибесі бар өзге де тұлғалардың арасынан сайланды. Комиссия мүшелерінің жалпы саны - 17 адам. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл өз өкімімен комиссияның құрамын бекітті. Комиссия өкілеттіктерінің мерзімі – 5 жыл.

Ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларының Үйлестіру кеңесінің мүшелерін сайлау жөніндегі комиссияның құрамына мыналар кірді:

1. **Шәкіров Асқар Оразалыұлы** – Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, комиссияның төрағасы;
2. **Калюжный Вячеслав Афанасьевич** – Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталықтың басшысы, комиссияның хатшысы;
3. **Асанов Жақып Қажманұлы** – ҚР Бас Прокурорының Орынбасары;;
4. **Бычкова Светлана Федоровна** – ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты, Заңнама және сот-құқықтық реформа жөніндегі комитеттің хатшысы;
5. **Ерімбетов Нұрлан Кенжебекұлы** – «Самрұқ-Қазына» Ұлттық игілік қоры» АҚ жанындағы «Әлеуметтік әріптестік орталығы» корпоративтік қорының Бас директоры, «Қазақстанның азаматтық альянсы» заңды тұлғалар бірлестігінің президенті, саясаттанушы;

6. **Жұмагельдиева Гүлнар Амангелдіқызы** – Қазақстан Республикасы Кәсіподақтары Федерациясы Төрағасының орынбасары;

7. **Қалтаева Ләззат Молдабекқызы** – «Шырақ» мүгедек-әйелдер ассоциациясы» ҚБ төрайымы, ҚР Президенті жанындағы Әйелдер ісі және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссияның мүшесі;

8. **Козырева Евгения Александровна** – «Феминистік лига» ҚБ президенті;

9. **Матаев Сейтқазы Бейсенғазыұлы** – Қазақстан Журналистер Одағы Басқармасының төрағасы;

10. **Мектепбаева Сәуле Қайыргелдіқызы** – «Penal Reform International» (Халықаралық түрме реформасы) халықаралық ұйымның Орталық Азиядағы өкілдігінің өңірлік директоры, з.ғ.к.;

11. **Рахымбердин Қуат Хажұмұқанұлы** – Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі қазақстандық халықаралық бюронның Шығыс Қазақстан бөлімшесінің директоры, Қоғамдық бақылау комиссиясының төрағасы;

12. **Рубежанская Любовь Алексеевна** – Ақмола облысының Қоғамдық бақылау комиссиясының төрайымы, «Луч надежды» ҚҚ директоры;

13. **Төрегелдинов Жұмабек Сүлейменұлы** – ҚР Парламенті Сенатының депутаты, ҚР Парламенті Сенатының Конституциялық заңнама, сот жүйесі және құқық қорғау органдары комитетінің мүшесі;

14. **Турецкий Николай Николаевич** – ҚР Президенті Әкімшілігінің Құқық қорғау жүйесі мәселелері жөніндегі бөлімінің инспекторы, з.ғ.д., профессор;

15. **Түгел Ануар Құрманбайұлы** – Қазақстан адвокаттар одағының президенті, з.ғ.к.;

16. **Федотова Зинаида Леонтьевна** – ҚР Президенті жанындағы Кешірім жасау мәселелері жөніндегі комиссияның төрайымы;

17. **Шукенов Батырхан Қамалұлы** – Қазақстандағы БҰҰ Балалар қорының (ЮНИСЕФ) ізгі ниет елшісі.

ҰАТ қатысушыларының топтарын құру процедурасы толықтай айқын және Қазақстан Республикасының кез келген азаматы үшін ашық. Сондай-ақ қоғамдық бірлестіктер ҰАТ Үйлестіру кеңесіне ҚР жеке азаматтарының кандидатурасын қарау үшін ұсынуы мүмкін. Алайда тізілімге сәйкес құжаттарды ұсынудың жалпы тәртібі барлық үміткерлер үшін бірдей. Үйлестіру кеңесінде түрлі коммерциялық емес ұйымдардың және басқа азаматтық қоғамдастық институттарының өкілдік ету мәртебесі бойынша да, «географиясы» бойынша да айтарлықтай кең (2014 жылғы Үйлестіру кеңесі мүшелерінің тізімін қараңыз).

1.6. Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға Факультативтік хаттаманың талаптарына сәйкес қамауда ұстау орындарында алдын ала болу

Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушыларынан құралатын топтардың алдын ала болу қағидалары Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 дайжылғы 26 наурыздағы № 266 қаулысымен бекітілген, ол алдын ала болулар үшін құқықтық негізді құратын нормативтік құқықтық актілердің тізілімін қамтиды, сондай-ақ ұлттық алдын алу тетігінің қатысушыларынан құралатын топтардың Қазақстан Республикасының заңдарымен айқындалған мекемелер мен ұйымдарда алдын ала болу тәртібін белгілейді.

Алдын ала болуды Адам құқықтары жөніндегі уәкіл жанындағы Үйлестіру кеңесі (бұдан әрі – Үйлестіру кеңесі) ұлттық алдын алу тетігінің қатысушыларынан құратын топтар жүзеге асырады. Үйлестіру кеңесі топтардың алдын ала болу жоспарларын бекітеді, олар:

- алдын ала болу түрлерін (кезеңдік, аралық, арнаулы);
- алдын ала болу мерзімдерін;
- алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдардың тізбесін айқындайды.

Кезеңдік және аралық алдын ала болуды топтар бекітілген жоспарға сәйкес жүзеге асырады. Арнаулы алдын ала болу азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалаудың түрлерін қолдану туралы келіп түскен хабарламалардың негізінде ескертусіз жүзеге асырылады. Алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдардың арнаулы алдын ала болуын жүзеге асыру үшін топтарды жіберу туралы шешімді Адам құқықтары жөніндегі уәкіл қабылдайды.

Заңға сәйкес алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдар кестеде келтірілген (2-қосымша).

Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушысының алдын ала болуға өкілеттілігін растайтын құжат Адам құқықтары жөніндегі уәкіл беретін ұлттық алдын алу тетігінің қатысушысының куәлігі болып табылады.

Топтар алдын ала болуды жүзеге асырған кезде ұлттық алдын алу тетігінің қатысушысы:

- алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдарды кедергісіз тандап, баруға;
- алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдарда орналасқан тұлғалармен және (немесе) олардың заңды өкілдерімен куәлерсіз әңгімелесулер өткізуге;
- азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалаудың түрлерін қолдану туралы хабарламалар мен шағымдарды қабылдауға;
- Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге да құқықтарға ие болуға құқылы.

Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушысы заң қызметін жүзеге асырған кезде тәуелсіз. Алдын ала болу жөніндегі топқа кіретін ұлттық алдын алу тетігі қатысушысының турашылдығы күмән тудыратын жағдайлар болған кезде, ол алдын ала болуға қатысудан бас тартуы тиіс.

Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушылары мекемелер мен ұйымдарда орналасқан адамдарға, сондай-ақ аталған мекемелер мен ұйымдардың персоналына құрметпен қарауға тиіс.

Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушылары алдын ала болу барысында адамның жеке өмірі туралы өздеріне белгілі болған мәліметтерді осы адамның келісуінсіз жария етуге құқылы емес.

Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушыларының алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдардың қызметіне араласуына жол берілмейді.

Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушылары заңсыз әрекеттер жасаған жағдайда, алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдар әкімшілігінің басшысы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді жазбаша хабардар етеді.

Ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларының қауіпсіздігін, соның ішінде аумақта еріп жүруді қамтамасыз ету алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдардың әкімшілігіне жүктеледі. Мекеме мен ұйымның әкімшілігі қауіпсіздікке төнген нақты қауіп және әңгімелесудің құпиялылығын шектеу қажеттілігі туралы ұлттық алдын алу тетігінің қатысушысын хабардар етеді. Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушысының алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдарда орналасқан тұлғалармен әңгімелесудің құпиялылығын шектеуден бас тартуы жазбаша ресімделеді.

Алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдарда топтардың алдын ала болуы мерзімі жолда жүру уақытын есептемегенде екі жұмыс күнінен аспауы тиіс. Алдын ала болу мерзімін ұзартуға ерекше жағдайларда Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің келісімімен бес жұмыс күнінен аспайтын мерзімде жол беріледі.

Ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларының алдын ала болу бойынша шығындарын өтеу бөлінген бюджет қаражаты шегінде жүзеге асырылады.

Әрбір алдын ала болу нәтижелері бойынша топ атынан Үйлестіру кеңесі бекіткен нысан бойынша болу туралы жазбаша есеп жасалады және Үйлестіру кеңесіне беріледі, оған алдын ала болуды жүзеге асырған топтың барлық мүшелері қол қояды. Ерекше пікірі бар топ мүшесі оны жазбаша ресімдейді және есепке қоса береді.

Алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдардың ұлттық алдын алу тетігінің қатысушыларынан құралатын топтардың алдын ала болу туралы есебі Үйлестіру кеңесіне:

- кезеңдік алдын ала болу үшін екі апталық мерзімде;
- аралық алдын ала болу үшін бес күндік мерзімде;
- арнаулы алдын ала болу үшін екі күндік мерзімде ұсынылады.

Алдын ала болуға жататын мекемелер мен ұйымдарда алдын ала болу туралы топтардың есептері құпия болып табылады (Ереженің 17-тармағы).

2. Ішкі істер министрлігіне бағынысты мекемелерде орналасқан тұлғалардың жағдайы

2.1. ҚР ІІМ ҚАЖК мекемелерінде

Жалпы жағдай

ҰАТ іске асырудың қалыптасқан әлемдік тәжірибесі бойынша күдіктілер, қылмыс жасауда айыпталушылар, сотталушылар орналасқан қамауда ұстау және бас бостандығынан айыру орындарында алдын ала болуларына ерекше көңіл бөлінуде.

Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушылары 2014 жылғы наурыз-сәуірде Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріне (тергеу изоляторлары мен сот ұйғарымы бойынша бас бостандығынан айыру түріндегі жазалауды өтеп жатқан тұлғалар үшін мекемелер) кіруге қол жеткізді.

2014 жыл ішінде қылмыстық-атқару жүйесінің 72 мекемесінде болды – бұл тергеу изоляторлары мнә түзеу мекемелері, осындай мекемелерде 12 арнаулы алдын ала болулар өткізілді.

Тергеу изоляторларында алдын кесу шарасы ретінде қамауға алу қолданылатын күдіктілер және қылмыс жасаған деп айыпталғандар, одан басқа мекеменің шаруашылық қызметін қамтамасыз ету үшін қалдырылған сотталушылар, сондай-ақ әрі қарай бас бостандығынан айыру орнына көшірілу барысында уақытша ұсталатын сотталушылар орналасқан. Тергеуде жүргенде сотқа дейінгі қылмыстық тергеу барысында қамауда ұсталынады, бұл тұлғалардың кінәсі әлі дәлелденбеген және бұл қамауда ұстау жазалау емес, тек қана қылмыстық процесті қорғау үшін арналған шара болып табылады. Сонымен қатар, бұл тұлғалар кей жағдайда ұзақ уақыт бойы азаптау мен қатыгез іс-әрекеттерді қолдану тәуекелі, орналасудың нашар жағдайларында ұсталынады.

Тергеу мекемелерінде сот ұйғарымы бойынша бас бостандығынан ұзақ мерзімге айырылған тұлғалар орналасқан. Бірқатар жағдайлар, соның ішінде субъективті жағдайлар себебінен, қоғамнан жабық бас бостандығынан айыру орындарында көп жағдайда адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының бұзушылықтары байқалады.

ҚР ІІД ҚАЖК бағынысты мекемелер ҰАТ енгізілуіне дейін-ақ адам құқықтарын қоғамдық бақылау (қоғамдық мониторинг) жүзеге асырылған орындар болып табылады. Осындай бақылауды қоғамдық бақылау комиссиялары (ҚБК) жүргізеді және Қазақстан Республикасы Қылмыстық атқару кодексінің тиісті нормаларымен заңнамалық бекітілген. Адам құқықтарының барлық спектріне мониторинг жүргізуден ерекшеленетіні, азаптауларды алдын алу бойынша ҰАТ қатысушылары осында й мекемелерде адам құқықтарымен қалыптасқан жағдайды адамның ар-намысын, оған конституциялық қолсұқпаушылық қағидасын қолдау, оқиғаларды, салдарларды немесе қатыгез іс-әрекеттер, жазалау немесе азаптаулар жағдайларын белгілеу (қажет болған жағдайда) тарапынан зерттеген.

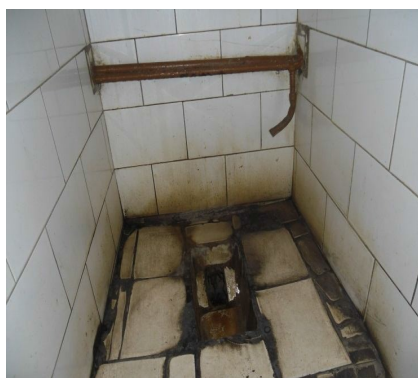
Жағдайды бағалау

Қатыгез және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттердің айқын фактісі ұстаудың тиісті емес жағдайлары, тозып кеткен инфрақұрылым, өткен

ғасырдың ортасында, немесе одан да ерте салынған, бір бөлігі жөндеу жұмыстарын қажет ететін, сондай-ақ апатты жағдайдағы ғимараттар мен үйжайлар болып табылады. Мысалы, Шығыс Қазақстан (ОВ-156/19), Қарағанды (АК-159/1), Алматы (ЛА-155/16) облыстарындағы, Астана қ. тергеу изоляторлары, ЛА-155/6, ОВ-156/22, ГМ-172/1, ГМ-172/8 түзеу мекемелері. Санитарлық-гигиеналық нормалар мен талаптарды сақтамау, санитарлық тораптардың, кәріздердің қанағаттанарлықсыз жағдайы, төсек орын құралдарының лайықсыз күйі Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Қостанай, Ақтөбе облыстарының тергеу изоляторларында және Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Қызылорда облыстарының, Алматы және Астана қалаларының жекелеген түзеу мекемелерінде байқалады.

*ОВ-156/3 мекемесінің АИ,
Өскемен қ.*

*Сантопан, ЕС-164/4 мекемесі
Горный ауылы, СҚО*

Семей қ. ТИ камерасы

Ұсынылған есептерді талдау қамауда ұстау және бостандығынан айыру орындарында медициналық және медикаментоздық қамтамасыз ету жеткіліксіздігі, медициналық мамандардың кадрлық тапшылығы сияқты проблемалар шешілмей қалғанын көрсетіп отыр. Мекеме аумағында сотталушы мүгедектердің жүріп қозғалуы, соның ішінде қыдыру проблемасы бар, мүгедектерге арналған арбалардың тозуы Солтүстік Қазақстан және Шығыс Қазақстан облыстарының түзеу мекемелерінде белгіленген, Павлодар облысының тергеу изоляторларында стандартты үйжайлар жағдайында мүгедектерді орналастыру үшін құрылғылардың болмауы белгіленген.

ЕС-164/4 мекемесі, Горный ауылы, СҚО

ҰАТ қатысушыларының есептерінде сыртқы дүниемен байланыстың шектілігі (мекемелерде кезеңдік баспасөз басылымдарының, кітаптардың, радионүктелердің жоқтығы немесе аз болуы, туысқандармен телефон арқылы сөйлесулерді уақытын ерікті азайту) белгіленген. Уақытша оқшаулау және ұзақ мерзімге бостандықтан айыру орындарында азаптауды және қатыгез іс-әрекеттерді алдын алудағы маңызды фактор осындай мекемелерде орналасқан тұлғалардың шағымдарды беру тетіктеріне қолжетімділігі болып табылады. Көптеген есептерде тергеудегі- қамауға алынғандар, сотталушылардың заңды құқықтары мен мүдделері, олардың мемлекеттік органдарға және құқық қорғау ұйымдарына жүгіну тәртібі мен процедурасы туралы ақпараттың жоқтығы немесе жеткіліксіз қол жетімділігі, шағымдарды берудің тиісті каналдарының жоқтығы белгіленген.

УК-161/2 жататын үйжайы, Қостанай қ.

*ОВ-156/3 мекемесінің медсанбөлімі,
Өскемен қ.*

Әрине, уәкілетті органның жазалауды орындау, сотталушыларды ұстау және жазалауды өтеу тәртібінің жағдайларын жақсарту, азаматтық қоғамдастықтың пенитенциарлық мекемелерінің қызметіне қатысуы жүйесін жетілдіру үшін жүргізіп отырған жұмысын атап өту қажет.

Сонымен қатар, жалпы жағдай назарды және ең бастысы, тұрғын үйжайларды сәйкес келтіру үшін, жаңа мекемелерді салу, тиісті медициналық қамтамасыз ету, материалдық-тұрмыстық ұстау жағдайларын қамтамасыз ету үшін айтарлықтай бюджеттік қаражатты тартуды қажет ететіндей баға беріледі.

Тұлғалардың қамауда ұстау және бостандықтан айыру орындарында аталған жағдайдарды ұзақ уақыт бойы орналасуы қатыгез және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер болып танылуы мүмкін.

ҰАТ қатысушыларының тікелей өздері болған мекемелердің әкімшілігіне жіберген бірқатар ұсынымдар қалыптасқан жағдайды өзгерту бойынша нақты ұсыныстарды қамтиды.

Есепті жылы арнаулы болулардың айтарлықтай санын ҰАТ қатысушылары ҚАЖ мекемелеріне бару үшін сұратқан еді. Барлығы 12 болу өткізілді, оның 4 – тергеу изоляторларында, 8 – түзеу мекемелерінде.

11 арнаулы болулар нәтижесінде материалдар прокуратура органдарына жолданған еді, болу барысында келіп түскен шағымдар Адам құқықтары

жөніндегі уәкіл офисінің карауына қабылданды. Прокуратура органдары жіберілген материалдарда баяндалған барлық фактілер бойынша тексерістер өткізді.

2014 жылы ҰАТ қатысушылары мекемелерде арнаулы болудың нәтижесінде қылмыстық-жазалау әрекеттер жасауда күдікті лауазымды тұлғаларға қатысты 3 қылмыстық іс қозғады.

1. БҚО бойынша ҚАЖД РҮ-170/1 мекемесінде орналасқан тергеудегі-тұтқынға алынған А.А. Бурлаковтың шағымы бойынша (полиция қызметкерлерінің азаптауды қолдану фактісі бойынша);

2. Астана қ. бойынша ҚАЖД ЕЦ-166/5 мекемесі - сотталушы С. Ушениннің шағымы бойынша - (қызметтік өкілеттіктерін асыра пайдалану фактісі бойынша) - кейіннен іс тоқтатылды;

3. Астана қ. бойынша ҚАЖД ЕЦ-166/5 мекемесі – Б. Әуелбековтің шағымы бойынша - (қызметтік өкілеттіктерін асыра пайдалану фактісі бойынша) - кейіннен іс тоқтатылды.

ҚР ИМ ҚАЖК барлық мекемелерінде дерлік «әкімшілікке деген ниеттілігі» қағидасы бойынша кемсітушілік тің бар болуын атап өту қажет. «әкімшіліктің ерікті көмекшісі» институтының реттелмеген заңнамалық құқықтық актілері ҚР ИМ ҚАЖК пенитенциарлық мекемелерінде тәртіпті сақтау үшін әкімшіліктің сотталушы топтарға жіберіп отырған зорлық пен кемсітушіліктің жаңашыл құралы болып табылады.

ҰАТ қатысушыларының мекемелердегі «этап қабылдау» процедурасына деген қарым-қатынасы бір мағыналы емес: процедура ерікті сипатта, оған мекеменің қызметкерлері де, камуфляждағы және маскарлардағы ішкі әскердің бақылаушылық құрамы да қатысады. Мұндай процедура нормативтік-құқықтық актілерде бекітілуі қажет, мекемелерге жаңадан келіп жатқан сотталушылар үшін заңды салдарлар әкелуі тарапынан болжамды болуы керек.

Алғашқы арнаулы болулар «этап қабылдау» кезінде туберкулезбен науқастанған сотталушыларға қатысты азаптауларды қолдану туралы мәлімдемелерден туындаған еді. Сотталушылардың айтуы бойынша ҰАТ қатысушыларының есептерінде қатыгез, ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттерді қолданатындығы көрсетілген еді. Мысалы, Солтүстік Қазақстан облысы бойынша ҚАЖД ЕС-164/8 мекемесінде болған кезде жаңадан келген сотталушылар арнайы құралдарды қолдану, түнгі уақытта «қояндар» кейпінде ұзақ уақыт бойы отыруға мәжбүрлеу, жалаңаш күйде унитаздарды жуу, жыныстық сипаттағы қоқан-лоқылар көрсету және т.б. туралы куәландырып отыр.

Жамбыл облысы бойынша ҚАЖД ЖД-158/7 мекемесінде арнаулы болған кезде ҰАТ қатысушылары сотталушылар 13-15 сағат бойы алаңда орналасқанын, осы уақыт ішінде оларды жүресінен отыруға, пәрмен бойынша қолдарын басының арт жағынан ұстап тұрып отыруға мәжбүрлеткенін, табиғи зәрулікті жіберуге тыйым салғанын, науқас сотталушылар аумақты абаттандыру бойынша төленбейтін жұмыстарға тартылғанын атап өтті, психологиялық және қол күшін жұмсау орын тапқан еді.

ҰАТ қатысушылары Астана қ. бойынша ҚАЖД түзеу мекемесінде болған кезде де жаңадан келген тұлғалардың Мекеменің ішкі тәртібі ережелерімен «тұрып» танысуы фактісіне тап болды. Сонымен бірге мұндай тұру күні бойы тамақ ішу мен туалетке бару үшін үзіліс жасаумен қосқанда ұласатын.

Сондай-ақ қатыгез және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер фактілері тергеу изоляторлары мен түзеу мекемелерінде тінту іс-шараларын өткізу кезінде де орын алды.

Пенитенциарлық мекеменің қызметкерлері заңнаманың нормаларын басшылыққа алып, осындай мекемелерде орналасқан тұлғалар режимін, қадағалау мен бақылауды қамтамасыз ету үшін тежейтін сипаттағы шараларды қолдануға құқылы. Сонымен қатар, осындай шаралар қажеттілік пен үйлесімділік қағидаларымен шектелуі қажет, сондай-ақ жазалау, қорқыту,

зорлыққа бағытталған құралға айналмауы керек, ар-намысты қорлайтын және жанға бататын сипатта болмауы керек.

Азаптау мен қатыгез іс-әрекетті қолдану практикасына қарсы күресте маңызды рольді медициналық қызметкерлері атқарады, олар уақытылы медициналық көмек көрсетіп, дене жарақаттарын белгілеп қоюға міндетті. Мысалы, осындай уақытылы көрсетілмеген медициналық көмек пен дене жарақаттарын тіркеу фактілері ҰАТ қатысушылары Жамбыл, Солтүстік Қазақстан облыстарындағы түзеу мекемелерінде арнаулы болған кезде, сондай-ақ Шығыс Қазақстан, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстарындағы мекемелер қызметкерлерінің әрекеттеріне сотталушылар мен олардың туысқандарының шағымдарында белгіленген еді.

ҰАТ қатысушыларының арнаулы болулары кезінде сотталушылардың құқық қорғау ұйымдарына шағымдар мен өтініштермен жүгіну салдарларынан қауіптенетіні байқалды.

ҰАТ барлық дерлік топтары ҚР ІІМ ҚАЖК мекемелерінің өскен «милитарландыруын» атап өтті, бұл әрбір сотталушының Қазақстан Республикасының әнұранын жатқа білуі, сап түзіп жүруі, алаңда және мекеме аумағында жүрген кезде саптық өлеңдерді айтуы міндеттерімен білдірілді. Сотталушылардың мекемелердің қызметкерлеріне баяндама жасаған кезде «түзелу жолына нық тұрдым» деген міндетті сөздерін қосып айту міндеті кей түсінбестікті туғызуда.

Мекемелер әкімшілігінің өкілдері мен ҰАТ қатысушылары арасында тартысты жағдай оқиғалары орын алды, олар шынайылыққа жанаспаудағы өзара айыптаумен, сондай-ақ ҰАТ қатысушыларының тарапынан өкілеттіктерді қасақана асыра пайдаланумен білдіріледі.

ҰАТ іске асырудағы проблемалық мәселелердің бірі есепті жыл бойы мекемелердің жекелеген қызметкерлерінің осы тетіктің қызметі, оның мақсаттары мен міндеттері туралы хабардар болмауы болып табылады.

ҰАТ мүшелерін ҚР ІІМ ҚАЖК мекемелерінің аумағына тиісті рұқсат қағазын ресімдеу арқылы кіруі «бөгетсіз кіру» деген заңнамамен бекітілген ұғымға толықтай сай келмей тұрғанын атап өту қажет.

2.2. Уақытша ұстау изоляторларында, қабылдау- тарату орындарында, арнайы қабылдау орындарында

Жалпы жағдай

Уақытша ұстау изоляторы қылмысты жасауда күдік бойынша ұсталған тұлғалардың қамауға алу үшін арналған. Қылмысты жасауда күдік бойынша қамауға алынғандарды уақытша ұстау изоляторларына орналастыру тергеуші немесе анықтаушының жасаған қамауға алу хаттамасы бойынша жүзеге асырылады. Алдын кесу шарасы ретінде тұтқынға алу шарасы қолданылған күдіктілерді, айыпталушыларды, сотталушыларды орналастыру тергеу изоляторына алыс жерде орналасқандықтан немесе тиісті қатынас жолдарының жоқтығынан жеткізу мүмкіндігі болмаған жағдайда судьяның қаулысы бойынша жүзеге асырылады.

Ішкі істер органдарының арнайы қабылдау орындарында әкімшілік тұтқынға алуға ұшыраған тұлғалар, қабылдау-тарату орындарының 4 әрекеттерінде әкімшілік құқық бұзушылық пен қылмыс белгілері және жеке басын өзге тәсілдермен анықтау мүмкіндігі болмаған кезде белгілі тұрғылықты орны жоқ және (немесе) жеке басын куәландыратын құжаттары болмаған тұлғалар орналасқан.

Қамауға алу кезінде қамауға алынған тұлға құқықтарының бұзылу қаупі қамау болудың алғашқы уақыты ішінде ерекше жоғары болып табылады, бұл кезде ол анағұрлым осалдау болып келеді. Негізінен, осындай орындар ұзақ уақыт орналасу үшін арналмаған, сонымен қатар полиция қызметкерлерінің түсініктемелерді алу үшін өз өкілеттіктерін асыра пайдалану, сондай-ақ қамауда ұстаудың қанағаттанарлықсыз жағдайлар ықтималдығы бар.

Жағдайды бағалау

ҰАТ қатысушылары қарастырылып отырған кезеңде барлығы 101 мекемеде болды, оның ішінде:

- уақытша ұстау изоляторлары – 73;
- қабылдау–тарату орындары – 11;
- арнайы қабылдау орындары – 17.

Мекемелер мен ұйымдарда алғашқы алдын ала болулардың нәтижелері билік органдары қоғамнан уақытша оқшаулау орындарында адам құқықтарымен қалыптасқан жағдайды жақсарту бойынша шаралар қолданып жатқаны, елдің көптеген өңірлерінде қамауға алынған тұлғаларды орналастыру үшін жаңа ғимараттарды пайдалануға бергені, ұстау жағдалары жақсарғаны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, қамауда ұстау орындарында адам құқықтарын бұзу және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттердің түрлеріне жол беру орын алып келеді.

Солтүстік Қазақстан облысының Мәмлүт ПАБ УҰИ, Батыс Қазақстан облысының ПД Теректі ПАБ УҰИ, Атырау облысының Құлсары қ. ПҚБ жанындағы УҰИ, Павлодар қ. Солтүстік ПАБ УҰИ, Қостанай қ. ПД УҰИ, Шығыс Қазақстан облысының Семей қ. ПБ УҰИ, ОҚО Түлкібас ПАБ УҰИ, Маңғыстау облысының Қарақияң ПАБ УҰИ және арнайы қабылдау орны, Қостанай қ. ПБ арнайы қабылдау орны, Алматы қ. ПД қабылдау–тарату орындары халықаралық және ұлттық стандарттарға сәйкес келмейтін ғимараттарда орналасқан (ескі құрылыс ғимаратында, жертөле немесе жартылай жертөле үйжайларында, үйжайларға күрделі жөндеу жұмыстары қажет) .

Алматы қ. ІІД қабылдау-тарату орны

Көптеген мекемелерде негізгі орналасу жағдайларының жоқтығы, орналасу нормаларын (лық толған немесе орналасқан тұлғаларды әркелкі бөлу) және санитарлық алаңды сақтамауы белгіленді. Көп жағдайда уақытша ұстау мекемелерінде табиғи жарықтандырудың жеткіліксіздігі мен камераларда тәулік бойы реттелетін жарықтандырудың болмауы, табиғи вентиляцияға және оны реттеуге шектеулі қолжетімділік орын алуда.

Семей қ. уақытша ұстау изоляторы

Көп жағдайда уақытша ұстау изоляторларында, арнайы қабылдау орындарында және қабылдау-тарату орындары ыстық сумен қамтамасыз етілмегендігі, жылдың суық мезгілінде температура режимінің жетіспеуі, санитарлық тораптардың, кәріздердің қанағаттанарлықсыз жағдайы, төсек орын құралдарының лайықсыз күйі (жекелеген мекемелерде жататын орындардың болмауы), жеке бас гигиенасы құралдарының, камералар мен үйжайларды санитарлық залалсыздандыру құралдарының жоқтығы, көтеріңкі ылғалдылық байқалды. Адами ар-намысты қорлайтын фактор камераларда табиғи қажеттіліктерді жіберу орындарының оқшауланбауы, ауызсу суы бар ыдыстың жоқтығы болып табылады. Барлық көрсетілген жағдайлар тұтқынға

алынғандармен қарым-қатынастың халықаралық нормаларына қарама-қайшы болып келеді, ал тұтқынға алынғандарды осындай жағдайларда ұстау азаптауға теңбе тең.

Ұсынылған есептерді талдау қамауда ұстау орындарында медициналық қызмет көрсетуге қолжетімділік, медициналық қызметкерлердің өз міндеттеріне немқұрайлы қарауы сияқты проблемалар шешілмей, қалып жатқаны, азаматтық медициналық ұйымдармен өзара әрекеттесу толық дәрежеде ұйымдыстырылмағанын көрсетіп отыр. Рудный қ. ПД УҰИ-да жыныстық қолсұқпаушылықпен байланысты қылмысты жасауда күдікті болып келетін тұлғаға медициналық көмекті көрсетуден бас тарту фактісі бар. Сондай-ақ уақытша ұстау изоляторларының бірінде қамауда ұсталғанмен құпия әңгімелесу кезінде мұндай мекемелерде қамаудағы тұлғаның тартылып жатқан қылмыстық бабы туралы ақпарат ортаға белгілі болатыны, және көп жағдайда бұл зорлық іс-әрекеттердің себебіне айналатыны туралы айтылған еді.

Дене жарақаттарын анықтау, қарау, тіркеу тетіктерінің жоқтығы мекемелерге алдын ала болу бойынша ҰАТ көптеген қатысушылардың есептерінде атап өтілген.

Ішкі істер министрлігіне бағынысты барлық қамауда ұстау орындары үшін маңызды проблеманы атап өту қажет, - бұл сыртқы дүниемен (кезеңдік басылымдардың, кітапханалық қордың, радиоқойылым нүктелерінің, телефон арқылы сөйлесу мүмкіндігінің жоқтығы) байланыстың жоқтығы.

2.3. Қорытынды және ұсынымдар

Қарастырылып жатқан кезеңде ҚР ІІМ мекемелерінде болған ҰАТ қатысушыларының қорытындылары мен ұсынымдары Қазақстан Республикасының әрекеттегі заңнама нормаларына және белгіленген халықаралық нормалар мен стандарттарға негізделген. Сондай-ақ жағдайды бағалау үшін Қамаудағы адамдармен қарым-қатынастың ең төменгі стандарттық ережелері (бұдан әрі – ЕСЕ) және азаптаулар және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлері туралы мәселесі жөніндегі арнайы баяндамашының баяндамасы (Қазақстан Республикасына миссиясы, 2009 жылғы 5-13 мамыр) пайдаланылды.

ҰАТ өз ұсынымдарының көбінде мекемелер әкімшілігіне және ведомстволардың басшылығына тұрғын үйжайларының, санитарлық-гигиеналық жағдайларының, медициналық қызмет көрсетудің, тамақтандыру жағдайларының, спортпен шұғылдану мен сыртқы дүниемен (БАҚқа қолжетімділік, кездесулер, телефон арқылы сөйлесулер) байланыстар үшін жағдайлардың ведомстволық нормативтермен және ЕСЕ сәйкессіздіктерін жою бойынша нақты ұсыныстарды ұсынады.

Алматы облысының Қарасай ауданы ІІД уақытша ұстау изоляторы, Қаскелен қ.

Осындай ұсыныстарды (ұсынымдарды) облыстар бойынша жинақтауды прокуратура органдары қызметкерлері заңда көзделген прокурорлық жауап қайтару шарасын қолдану үшін бақылауға алуы тиіс деп көрінеді, себебі осындай сәйкессіздіктер тікелей немесе жанама түрде ҚР ІІМ мекемелерінде қамауда орналасқан тұлғалардың адами ар-қасиеті мәселелерін қозғайды.

Алайда, осы баяндамада ҚР ІІМ мекемелерінде адами ар-намысына қолсұқпаушылық пен қатыгез іс-әрекеттер, жазалау оқиғаларына жол бермеу, сондай-ақ азаптауды алдын алуға тікелей қатысты кейбір ұсынымдарды көрсету қажет.

ҰАТ іске асырудағы маңызды проблемалық мәселелердің бірі ҰАТ туралы Заңның әрекеті аясына кірген мекемелердің жекелеген қызметкерлерінің дәне басшылығының аталған тетіктің қызметі, оның мақсаттары мен міндеттері туралы хабардар болмауы болып табылады. Бірқатар өңірлерде түзеу мекемелерінде, уақытша ұстау изоляторларында, арнайы қабылдау орындарында, қабылдау–тарату орындарында арнаулы алдын ала болуы кезінде ҰАТ қабысушыларын мекемелерге кіргізбеу, фото және бейнефиксаторларын тартып алу фактілері орын алды. Жағдайды реттеу үшін Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мекемесінің орталық мемлекеттік органға мәлімдеу арқылы араласуы қажет болды.

Осыған байланысты, орталық органдардың да, ведомстволық бағынысты, аумақтық, жергілікті бөлімшелердің және мекемелердің қызметкерлері арасында азаптауға қарсы күрес бойынша құрылған тетіктің маңыздылығы туралы ақпараттық жұмысты тұрақты негізде жалғастыру өте қажет.

Арнайы құралдарды негізсіз қолдану, ІІМ бағынысты мекемелер мен ұйымдарда орналасқан тұлғаларға қызметкерлердің психологиялық қысым және күш жұмсау (жүйсіз сипаттағы) практикасын назарға ала отырып, жабық мекемелерде адам құқықтарын сақтау туралы, сондай-ақ қатыгез іс-әрекеттерді қолданғаны үшін лауазымды тұлғалардың жауапкершілігі туралы мекемелер персоналының хабардарлығын арттыруды қамтамасыз етуін ұсынып отырмыз.

Бас бостандығынан айыру орындарында орналасқан тұлғалардың олардың құқық бұзбаушылық жүріс-тұрысқа және әрі қарай әлеуметтік бейімделуге, қоғамға араласуға түрмедегі қамаудың жағымсыз салдарларын азайтуға ынталандыру мақсатында тәрбиелік ықпал ету, олардың

психологиялық коррекция әдістерінің спектрін, сотталушылардың өндірістік әлеуетін және еңбекпен қамтуын кеңейту қажет.

Сотталушыларға және теургеудегі қамауда орналасқан тұлғаларға түзеу мекемелері мен тергеу изоляторларында өз құқықтары мен мүдделерінің бұзылғаны туралы шағымдармен жүгінуде кедергі жасау практикасын, қоғамнан уақытша оқшаулау орындарында жүгіну тетіктерінің жоқтығын ескере отырып, қамауда және бостандығынан айыру орындарында орналасқан тұлғалардың өздерінің құқық қорғау ұйымдары мен құқық қорғау органдарына жүгінуге берілген құқықтарын іске асыруға қолжетімділігін және хабардарлығын қамтамасыз етуді ұсынып отырмыз. Бұл ретте мекемелер қызметкерлерінің заңсыз әрекеттеріне шағымданған тұлғаларды қудалау практикасын жоюды ұсынып отырмыз.

Қауіптер мен қиындықтарға толы жұмыстың сипатын ескере отырып, мекемелер мен ұйымдар қызметкерлерінің еңбек жағдайларын жақсартуға, олардың әлеуметтік қорғалуына, қоғамның сенімін арттыруына назар аудару қажет.

Қоғамды мекемелердің қызметіне, әсіресе, оналту және білім беру бағдарламалар үдерісіне және т.б. тарту практикасын жетілдіру қажет.

1. Ұлттық қауіпсіздік комитетіне бағынысты мекемелерде орналасқан тұлғалардың жағдайы

3.1. Жалпы жағдай

Осы баяндамада ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитетіне қарасты мекемелерде қалыптасқан жағдайға толықтай сипаттама беруге мүмкіндік болмады, себебі осындай төрт мекеменің арасынан ҰАТ қатысушылары екі рет тек бір тергеу изоляторында болды. Алайда, ҰАТ қатысушылары мекеменің жұмысындағы бірқатар кемшіліктерді ашып анықтады, және олар мекеме әкімшілігі мен Комитет басшылығы деңгейінде шешілуі қажет.

Жалпы мекеменің жұмысы қанағаттанарлықтай болып бағаланады. ҰАТ қатысушылары қатыгез іс-әрекеттер немесе азаптаулар көріністерін тіркемеді.

3.2. Жағдайды бағалау

ҰАТ қатысушылары мекеме жұмысында төмендегідей ақауларды және НҚА кейбір сәйкессіздігін белгіледі:

- табиғи жарықтандырудың жеткіліксіздігі;
- орындықтардың тиісті санының жоқтығы;
- мониторинг кезінде туалеттердің сантехникалық құрылғыларының жұмыс істемеуі (қамаудағылар нәжістерін өздері төгіп кетіруі және т.б.)

Сотталушылар мен тергеудегі қамауға алынғандар заңда белгіленген мерзімде олардың хаттарына жауап ұсынбаған мемлекеттік органдардың жұмысына шағымданды.

ҰАТ қатысушылары әзірлеген ұсынымдарының тізілімі мекеменің әкімшілігіне берілді. Алайда оларды орындау мекеменің барлық үйжайларын

ағымдағы жөндеуге жасалынған жобалық-смета құжаттамасы (ЖСК) бойынша белгілі ақшалай қаражатты бөлу кезінде ғана мүмкін.

3.3. Қорытынды мен ұсынымдар

ҰАТ қатысушыларының ведомствоның бір мекемесінде алдын ала болуы бойынша жалпы жағдайы туралы қорытынды жасауға мүмкін емес. Алайда қадағалау органы мекеме әкімшілігінің ұсынымдарды орындауына назар аударуы керек.

ҰАТ қатысушыларының адами ар-қасиетті қорлау, қатыгез іс-әрекеттер немесе азаптаулар оқиғаларын анықтамауы мекеме басшылығына осындай фактілер мен көріністерге жол бермеуіне деген назарын азайтуға себеп болмай тұр, сондай-ақ жеке құрамды азаптауды алдын алу жөніндегі заңнамамен, осы саладағы халықаралық стандарттар мен ҰАТ туралы нормативтік құқықтық актілермен таныстыруын міндеттейді.

2. Қорғаныс министрлігіне бағынысты мекемелерде орналасқан тұлғалардың жағдайы

4.1. Жалпы жағдай

Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің әскери полиция бөлімдерінің гауптвахталарында орналасқан тұлғаларға арналған мекемелердегі жалпы жағдайды ҰАТ қатысушылары жалпы қанағаттанарлықтай деп сипаттайды. Мекемелердің (гауптвахталардың) атына бірқатар ескертулер бар, тұрғын үйжайлардың (камералардың) күйі «тұрғын үйжайлар» деген атауы мен белгіленуіне терезелердің жоқтығынан, соның салдарынан табиғи жарықтандырудың жоқтығынан сәйкес келмейді.

Кейбір гауптвахталар жөндеу жұмыстарын жасау үшін ішінара немесе толықтай жабық тұрды. Медициналық көмек көрсету жұмысында кемшіліктер бар. ҚР ҚМ Тараз және Ақтөбе гарнизондарындағы гауптвахталары алаңдатушылықты тудыруда, ондағы жалғызбасты камераларда терезелер, сантораптар жоқ және ҰАТ қатысушылары оларды ауа мен жарық кірмейтін «тас қаптар» деп сипаттама берді.

ҰАТ қатысушылары барлығы ҚР ҚМ әскери полициясының 4 гауптвахтасында болды.

4.2. Жағдайды бағалау

ҚР Қорғаныс министрлігінің әскери полиция бөлімдерінің гауптвахталарының жалпы жағдайының сипаттамасы қалыптасқан жағдайды, бірінші кезекте, қадағалау органдары мен министрлік басшылығының барынша назарын қажет ететін ұстау жағдайларын бағалауға мүмкіндік береді. Жағдайды өзгерту бойынша кідірткісіз шаралар қолдану және оны лауазымды тұлғалардың түсінуі қажет.

Ілесіп жүрген тұлғалардың ақпараты бойынша жыл сайын гауптвахталарда орналасқан әскери қызметшілердің саны азайып келуі

белгіленуді, бірінші кезекте, бұл елдің әскери күштеріндегі әскери тәртіптің нығаюымен байланысты.

Алайда, бар болған проблемалық мәселелер, атап айтқанда, гауптвахталардың орналасуы, медициналық қызметшілердің гауптвахталардан алыста орналасуы, әскери қызметшілердің басқа гарнизоннан қабылда практикасы, жөндеу жұмыстарын жүргізу қажеттілігі бойынша мәселелерді де шешу қажет.

4.3. Қорытынды мен ұсынымдар

Қоғам мен мемлекеттік, соның ішінде қадағалау органдарының азаматтық сектордың пенитенциарлық мекемелерінің проблемаларына ерекше назары ҚР Қорғаныс министрлігінің әскери полициясының мекемелерінің бақылау мен назарының тиісті деңгейін төмендетті. Қазақстандағы стандарттар сотталушыларды, тергеудегілерді (тұтқынға алу түріндегі алдын кесу шарасымен) немесе ҚР Қорғаныс министрлігінің әскери бөлімшелерінде әкімшілік тұтқынға алуға ұшырағандарды қамауда ұстауға арналған барлық мекемелер үшін бірдей.

ҰАТ қатысушыларының мекеме әкімшілігіне жіберген ұсынымдар тізілімін әскери қадағалау органы бақылауға алуы керек. Айтарлықтай назарды тұрғын үйжайларын (камералар мен ғимараттарды) санитария, гигиена талаптарын, сыртқы дүниемен байланысты, мекемелер қызметкерлерінің және онда орналасқан тұлғалардың конституциялық құқықтары мен міндеттерін білуін қамтамасыз етумен бірге әрекеттегі заңнаманың нормаларына сәйкес келтіруге бөлу қажет.

5. Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігіне бағынысты мекемелерде орналасқан тұлғалардың жағдайы

5.1. Жалпы жағдай

«Халық денсаулығы мен денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасы Кодексіне сәйкес ҰАТ қатысушылары төмендегідей мәжбүрлеп емдеуге арналған ұйымдарда болады: мамандандырылған туберкулезге қарсы ұйымдар, мәжбүрлеп емдеуге арналған наркологиялық ұйымдар, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдануға арналған психиатриялық стационарлар (жалпы үлгідегі мәжбүрлеп емдеуге арналған психиатриялық стационар, мамандандырылған үлгідегі психиатриялық стационар, интенсивті қадағалаумен мамандандырылған типтегі психиатриялық стационар).

Аталған мекемелерге ҰАТ қатысушылары 2014 жылғы наурыз-қарашада кіруге рұқсат алды. Қарастырылып жатқан кезеңде 71 медициналық ұйымда болды, оның ішінде:

- Туберкулезге қарсы диспансерлерде, ауруханалар мен туберкулезге қарсы кабинеттерде – 21;
- Психоневрологиялық диспансерлерде, психиатриялық ауруханаларда – 25;

- Наркологиялық диспансерлерде және ауруханаларда, оның ішінде алкоголизм мен нашақорлықты мәжбүрлеп емдеуге арналған мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемелерде – 25.

Соның ішінде Жамбыл облыстық туберкулезге қарсы диспансерге 2014 жылғы 24-25 қыркүйекте 1 арнаулы болу өткізілді.

Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігіне бағынысты мекемелер ҰАТ құру және әрекетке енгізуге дейін таңдаулы және Адам құқықтары жөніндегі уәкіл аппараты қызметкерлерінің мониторингтік сапарлары шеңберінде жеке-дара мекемелерінде адам құқықтарын қоғамдық бақылау (қоғамдық мониторинг) жүзеге асырылған орындар болып табылатынын атап өту қажет.

Аталған факт есепті кезеңде ҰАТ өңірлік топтары болған мандатпен басқарылған барлық мекемелердің ішінен медициналық мекемелердің арасынан ҰАТ топтарын мекемеге кіргізбеу, сондай-ақ жалпы ұстау жағдайларына және аталған ұсынымдарды орындамауға қатысты ескертулерге тіке жауап беру фактілері көбірек орын алды.

Осылайша, қызметкерлердің ҰАТ қызметі туралы хабардар болмауы себебінен мекемелерге уақыт кідірісімен кіру орын алды. Кіру тек облыстық денсаулық сақтау басқармалар мен Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталықпен телефон арқылы консультация алуынан кейін ғана жүзеге асырылды. Осындай жағдайлар Солтүстік Қазақстан облысының облыстық психоневрологиялық диспансер мен облыстық наркологиялық диспансерде, Оңтүстік Қазақстан облысының облыстық наркологиялық диспансерге, Батыс Қазақстан облысының облыстық наркологиялық мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемеде, Алматы қ. медициналық-әлеуметтік коррекцияның қалалық наркологиялық орталығында, Солтүстік Қазақстан облысының Благовещенка ауылының емдеуге арналған наркологиялық ұйымында болды.

Сондай-ақ төмендегі мекемелердің әкімшілігі ҰАТ топтарына жоспарлық алдын ала болуына рұқсат бермеген еді: Астана қ. психикалық денсаулық проблемасының медициналық орталығы, Алматы психикалық денсаулық орталығы, Жамбыл облыстық психиатриялық диспансері мен Павлодар облыстық туберкулезге қарсы диспансері. ҰАТ қатысушылары аталған мекемелерге қайта баруға мәжбүр болды.

Мекемеге кіргізбеу фактілері бойынша тиісті актілер жасалып, уәкілетті органдарға жолданылған еді, сондай-ақ Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық институтқа ұйымдық-техникалық қолдауды қамтамасыз ету шеңберінде Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігіне тікелей хаттар жолданған еді, бұның нәтижесінде аталған министрлік 2015 жылдың басында барлық бар проблемалар туралы мәлім ету масқатында селекторлық отырысты өткізді.

5.2. Мәжбүрлеп емдеуге арналған наркологиялық ұйымдардың жағдайын бағалау

ҰАТ қатысушылары наркологиялық ұйымдарда алдын ала болған кезінде аталған мекемелерде азаптау мен іс-әрекеттердің басқа да қатыгез түрлерін қолдандың нақты фактілерін анықтамады.

Сонымен қатар, шешімін табуды қажет ететін төмендегідей проблемалар белгіленді.

ҰАТ қатысушылары бірқатар мекемелер күрделі жөндеу жұмыстарын жүргізуді қажет ететін ғимараттар мен үйжайларда орналасқан: Батыс Қазақстан облысының облыстық наркологиялық диспансері (ғимарат 1983 жылы салынған), Қарағанды облысының Жезқазған қ. облыстық наркологиялық орталықтың наркологиялық бөлімі (ғимарат 1956 жылы салынған), Шығыс Қазақстан облысының облыстық наркологиялық диспансері, Батыс Қазақстан облысының облыстық наркологиялық мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемесі.

Одан басқа, Оңтүстік Қазақстан облысының облыстық наркологиялық диспансері 1979 жылы салынған ғимаратта орналасқан, бұл ретте медициналық мұқтаждарға техникалық бейімделмеген. Жекелеген мекемелерде кейбір құрылыстардың бірін ауыстыруды қажет етеді: моншаларды, асханаларды, ауладағы туалеттер.

Жалпы мекеменің аталған үлгідегі медициналық қызмет көрсетумен қалыптасқан жағдай оң деп бағаланады, тек жекелеген мекемелерде медициналық персоналдың жеткіліксіздігі байқалуда. Осылайша, Солтүстік Қазақстан облысының Благовещенка аулындағы мәжбүрлеп емдеуге арналған наркологиялық ұйымдар медициналық персонал жеткіліксіз, дәрігер-психотерапевт, дәрігер-наркологтар мен терапевттердің айрықша жетіспейді; Оңтүстік Қазақстан облысының облыстық наркологиялық ауруханада психолог пен психотерапевт бос орындары бар.

Алматы қалалық медициналық-әлеуметтік коррекция наркологиялық орталығы

Барлық типтегі жабық мекемелердің тараған проблемаларының бірі қанағаттанарлықсыз санитарлық-гигиеналық жағдайлар болып табылады. Наркологиялық ұйымдар да бұдан ерекшеленбейді. Бұл ретте санитарлық тораптардың, шұңғылшалардың жеткіліксіздігі, жеке бас гигиена

құралдарының жоқтығы, антисанитарлық күйдегі қора-қопсы туалеттердің болуы, және қалыпты санитарлық-гигиеналық қамтамасыз етудегі басқа да шектеулер адамның ар-қасиетін қорлайтын қатыгез іс-әрекеттер нысанының бірі болып табылатынын түсіну қажет. Бұл ретте бірқатар мекемелер мемлекеттік бюджеттен бөлінетін қаржыландырудың жеткіліксіздігіне сілтеме жасайды, алайда бар болған санитарлық және гигиеналық тораптарды мұнтаздай күйде ұстау айтарлықтай қаржылық шығындарды қажет етпейді.

Осылайша, ҰАТ қатысушылары төмендегідей наркологиялық ұйымдардың санитарлық-гигиеналық жағдайлары қанағаттанарлықсыз деп таныды: Ақтөбе облыстық наркологиялық диспансер (6 палатаға 1 санторап, қанағаттанарлықсыз күй, сабынның болмауы, қабатта 1 душ кабинасы); Батыс Қазақстан облыстық наркологиялық мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемесі (ғимараттағы санитарлық тораптар суды үнемдеу мақсатында жабық, науқастар қанағаттанарлықсыз күйде тұрған қора-қопсы туалеттерді пайдаланады, жеке заттарды жууға арналған үйжайдың жоқтығы); Алматы қ. қалалық медициналық-әлеуметтік коррекция наркологиялық орталығы; Павлодар облыстық наркологиялық диспансер; Қарағанды облысының Сарань қ. облыстық мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемесі; Солтүстік Қазақстан облысының Благовещенка аулының мәжбүрлеп емдеуге арналған наркологиялық ұйымы; Шығыс Қазақстан облыстық наркологиялық диспансер; Батыс Қазақстан облыстық наркологиялық мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемесі және т.б.

Тамақтанудың қанағаттанарлықсыз жағдайы да маңызды проблемалардың бірі болып табылады. ҰАТ қатысушылары ыдыстың жеткіліксіздігі (Ақтөбе облыстық наркологиялық диспансер); ас үлесінде еттің, сүт өнімдерінің жоқтығы (Ақтөбе облыстық наркологиялық диспансер); берілетін тамақтың сапасын бақылау жүргізілмейтіндігі (Жезқазған қ. облыстық наркологиялық орталықтың наркологиялық бөлімі, Қарағанды облысының Сарань қ. облыстық мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемесі) фактілерін анықтады.

Кейбір мекемелерде тамақтану үшін арнайы үйжай жоқ (Шығыс Қазақстан облыстық наркологиялық диспансер), ал кейбірінде, керісінше, бар үйжай пайдалынбай, науқастар палаталарында тамақтанады (Солтүстік Қазақстан облысының Благовещенка аулының мәжбүрлеп емдеуге арналған наркологиялық ұйымы).

Көптеген наркологиялық мекемелерге тән тағы бір проблема науқастардың сыртқы дүниемен тұрақты байланысының жоқтығы болып табылады, бұл кітапхана мен кезеңдік басылымдардың болмауымен, теледидар қарау уақытының аса шектелгендігімен, кездесулер үшін арнайы жабдықталған комнаталардың болмауы себебінен туысқандармен араласу мүмкіндігінің болмауымен сипатталады. Мұндай проблемаларға Маңғыстау облысының арнайы емдеу-профилактикалық мекемесінің, Қостанай облыстық наркологиялық диспансерінің, Алматы қалалық әлеуметтік-әлеуметтік коррекция наркологиялық орталығының, Жезқазған қ. облыстық наркологиялық орталықтың наркологиялық бөлімінің, Қарағанды облысының

Сарань қ. облыстық мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемесінің, Шығыс Қазақстан облыстық наркологиялық диспансерінің, Батыс Қазақстан облыстық наркологиялық мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемесінің науқастары тап болды.

Қатыгез іс-әрекеттің тағы бір түрі болып келетін қанағаттанарлықсыз тұрғын үй жағдайлары, төсектердің жетпеуінен (науқастар еденде ұйықтау мүмкін), үйжайлардың құжынауынан, төсек орын құралдарының жетіспеуінен, қираған жиһаздың болуынан, желдету жүйесінің бұзылуынан (үйжайларда жағымсыз иістің болуы), мекеме аумағының абаттандырлымауы мен тазартылмауынан, табиғи жарықтанудың болмауы мен ауаның әлсіз енуінен, режимді бұзғандарға арналған арнайы палатада санитарлық торапқа арналған аралығының болмауынан, адам басына шаққанда санитарлық алаңның лайықсыздығынан, және де тумбочкалардың жеткіліксіздігінен көрініс табады.

Барған барлық дерлік наркологиялық ұйымдар жұмыстың болмауы мен бос уақытын өткізетіндей істің, соның ішінде ден шынықтыру мен спортпен айналысу үшін жағдайлардың болмауымен сипатталады. Жекелеген мекемелерде мардымсыз спорт құрылғылары бар, алайда олар тек ер адамдарға ғана жарамды. Мекемелердің серуендейтін аулалары жабдықталмаған. Кейбір серуендейтін аулаларда 1 турник, 1 орындық кездеседі, алайда ұзын орындықтар мен спорт құрылғыларының болмауы көзделген.

Басқа аспектілерге әсерін тигізетін айтарлықтай проблема шағым беру каналдарының болмауы мен тиісінше, олардың тиімді қарау каналдарының болмауында. Осылайша, көптеген мекемелерде шағымды беруге арналған жәшіктер, стендтерде құқықтық ақпарат, сондай-ақ шағымдарды тіркеуге арналған журналдар жоқ.

Батыс Қазақстан облыстық наркологиялық мамандандырылған емдеу-профилактикалық мекемесінде телефон арқылы сөйлесуге тыйым салу мен науқастардан шағымдарды қабылдаудан бас тарту фактілері тіркелді. Күзет қызметкері ҰАТ қатысушысынан шағымды тартып алуға талпынды, осылайша ол ҰАТ қызметін реттейтін заңнаманы білмейтінін көрсетті. Сондай-ақ бұл мекемеде әкімшіліктің науқастарды тегін негізде жұмысқа жіберу фактісі анықталды.

Павлодар облыстық наркологиялық диспансерде стендте бас дәрігердің нөмірі деп жазылған нөмірге қоңырау шалған кезде нөмір 2 жыл жеке тұлғаларға тиесілі екені анықталды, сенім телефоны жұмыс істемейді.

Медициналық сипаттағы мәжбүрлеп емдеуге арналған психиатриялық стационарлар

ҰАТ қатысушылары түрлі психиатриялық және психоневрологиялық мекемелерде болған кезде тиісті шешімді қажет ететін төмендегідей проблемаларды белгіледі.

Бірінші кезекте, мекемелер орналасқан ғимараттар мен үйжайларға қатысты проблемаларға назар аудару қажет. Олардың біразына күрделі жөндеу жұмыстар қажет (Степногорск өңірлік психиатриялық ауруханасы, Қостанай облыстық психиатриялық ауруханасы, Астана қ. психикалық денсаулық

проблемаларының медициналық орталығы, Алматы облысының Ақтас аулындағы мамандырылған үлгідегі республикалық психиатриялық ауруханасы). Одан басқа, Ақмола облыстық психоневрологиялық диспансер медициналық мекемеге бейімделмеген 3 ескі ғимаратта орналасқан. Сондай-ақ 1958 жылы салынған ғимаратта орналасқан Атырау облыстық психоневрологиялық ауруханасы.

Бірлі-жарым жағдайда мерзімі өткен дәрі-дәрмектердің болу фактісі анықталды (Астана қ. психикалық денсаулық орталығында).

Кадрлық тапшылық, қанағаттанарлықсыз санитарлық-гигиеналық жағдайлар, қанағаттанарлықсыз тамақтану жағдайлары, сыртқы дүниемен байланыстың жоқтығы, палаталардың құжынауы, жеке шкафтар мен науқастарға арналған тумбочкалардың жетіспеуі, табиғи және жасанды жарықтанудың жетіспеуі, шағым беру каналдарының болмауы, төмек орын құралдарының төмен сапасы проблемалары және тұрғын үй жағдайларымен байланысты тағы басқа проблемалар наркологиялық ауруханаларға да сияқты психиатриялық ұйымдарға да тән.

Мекемелердің осы түрінің ерекшелігі науқастардың ештеңемен айналыспауы, оның ішінде еңбекпен қамтамасыз етілмеуі, білім алу мен спортпен айналысу мүмкіндігінің мүлдем болмауында.

Алматы облысының Ақтас аулындағы республикалық психиатриялық ауруханадағы жағдай ерекше алаңдатушылықты тудыруда. Мекемеде кезеңдік басылымдарды науқастардың өздері жазғызып алады, алайда корреспонденция мекеменің әкімшілігі тарапынан цензураға тап болады. Кездесулерге айына 2 рет 10-15 минуттан рұқсат етіледі, ал телефон арқылы сөйлесу тек әкімшіліктің қатысуымен 5 минутқа рұқсат етіледі. Мекемеде 845 адамға 1 таксофон орнатылған.

Алматы облысының Ақтас аулының Интенсивті қадағалаумен мамандандырылған үлгідегі Республикалық психиатриялық ауруханасы

Одан басқа, ҰАТ қатысушылары бұл мекеменің науқастарының жеке заттарына қатысы жоқ бөтен заттарды алу үшін науқастардың жеке қаражатын пайдалану фактілері анықтады. Аталған факт бойынша қадағалау органының құқықтық бағасы қажет, осыған орай Алматы қ. мен Алматы облысының ҰАТ

өңірлік тобы Алматы облысының прокуратурасына тиісті сұрату хатын жолдаған еді.

Туберкулезге қарсы ұйымдар

ҰАТ қатысушылары туберкулезге қарсы ұйымдарда болған кезде тиісті шешімді қажет ететін төмендегідей проблемаларды белгіледі.

Ғимараттар мен үйжайларға қатысты проблемалар елдің 3 өңірінде анықталды: Алматы облысының Іле туберкулездік ауруханасы (ыдыстарды жууға арналған үйжайда жөндей жұмыстарын жүргізу қажет), Павлодар облыстық туберкулезге қарсы диспансер (палаталардың ауданын халықаралық стандарттарға сәйкес ұлғайту қажет) және Қызылорда облысының Жаңақорған туберкулезге қарсы диспансері (ғимарат 1974 жылы салынған, диспансердің талаптарына сәйкес келмейді).

Осындай мекемелерде көрсетілетін медициналық қызметтерге қатысты ҰАТ қатысушылары айрықшы проблемаларды айқындаған жоқ еді, керісінше, қолданып жатқан шараларға оң баға берілді. Тек Жамбыл облыстық туберкулезге қарсы диспансерде төмен сапалы медициналық препараттардың болғаны анықталды.

Қарастырылып жатқан мекемелердің санитарлық-гигиеналық жағдайлары мониторингтік топтар қатысушыларының белгілі бір сынына ұшырады. Осылайша, Алматы облысының Іле туберкулездік ауруханасында науқастарға ғимараттағы туалеттерді тек кіші дәретке отыру үшін ғана пайдалануға рұқсат беріледі. Басқа жағдайда олар жылдың кез келген мезгілінде кез келген ауа райы кезінде ауладағы туалетке баруға мәжбүр.

Сондай-ақ арбамен жүретін мүгедектерге арналған санитарлық тораптар көзделмеген.

Тамақтану жағдайларына, сыртқы дүниемен байланысқа, тұрғын үй жағдайлары мен шағым беру каналдарына қатысты да ҰАТ қатысушылары жақсарту бойынша көптеген ұсынымдар берген еді.

Арнаулы болу

2014 жылғы 24-25 қыркүйекте Жамбыл облысы бойынша ҰАТ қатысушылары Жамбыл облыстық туберкулезге қарсы диспансерде арнаулы болды.

Арнаулы болу науқастардың мекемедегі материалдық-тұрмыстық жағдайларға, тамақтану және медициналық қызмет көрсету сапасына жасаған бірқатар шағымдарының негізінде ұйымдастырылды.

Болу кезінде науқастардың орналасуы жағдайларына қатысты бірқатар бұзушылықтары анықталды, атап айтқанда, сапасыз дәрілік құралдар мен шприцтер қолдану; тағамдарды дайындау сапасын бақыламау, бұл көп дәрі-дәрмек қабылдайтын туберкулезбен ауыратын науқастар үшін зиянды болуы мүмкін; бөлетін аралық жоқ көршілес ер және әйелдерге арналған палаталардың болуы, сондай-ақ басқа ескертулердің болуы.

Болудың нәтижесінде мекемеге тиісті ұсынымдар жіберілген еді.

Осылайша, Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігіне бағынысты мекемелерде орналасқан тұлғалардың жалпы жағдайы назар аударуды және ең бастысы, тұрғын үйжайларды сәйкес келтіру үшін, сондай-ақ елдің стандарттарына және халықаралық стандарттарға сәйкес келетін жаңа мекемелерді салу үшін айтарлықтай бюджет қаражатын тартуды қажет ететіндей бағаланады.

5.3 Қорытынды мен ұсынымдар

Қарастырылып жатқан кезеңде денсаулық сақтау мекемелерінде болған ҰАТ қатысушыларының қорытындысы мен ұсынымдары Қазақстан Республикасының әрекеттегі заңнамасының нормалары мен халықаралық стандарттарға негізделеді.

ҰАТ қатысушыларының көптеген ұсынымдарында тұрғын үйжайлардың, санитарлық-гигиеналық жағдайлардың, медициналық қызметтің, тамақтану жағдайларының, спортпен айналысу мен сыртқы дүниемен байланыс (БАҚқа қолжетімділік, кездесулер, телефон арқылы сөйлесулер) үшін жағдайлардың лайықсыздығынжою бойынша облыс деңгейіндегі әкімшілікке, мекемелердің әкімшілігіне және ведомстволардың басшылығына нақты ұсыныстарды ұсынған еді.

Облыстар бойынша осындай ұсыныстарды (ұсынымдарды) жинақтауды Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігінің, заңмен көзделген прокурорлық жауап қайтару шараларын қабылдау үшін ҚР Бас прокуратурасының қызметкерлері бақылауға алу қажет.

Біріншіден, өз қызметінде толық көлемде жүзеге асыру үшін қызметте қолдану дағдыларын және ведомстволық нормативтік құқықтық құқықтар, сондай-ақ ҰАТ туралы заңнаманың нормалары, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары жағдайларының халықаралық және ұлттық стандарттар, сондай-ақ қылмыстық заңдардың нормалары және азаптауды алдын алу мен адамның ар-қасиетіне қол сұқпаудың конституциялық қағидасына қатысты басқа мәселелер туралы білімдерін оқып үйрену бойынша бірқатар іс-шараларды өткізу қажет.

Одан басқа, медициналық мекемелердің қызметкерлері мекемелерде орналасқан науқастар тап бола алатын азаптаулардың нақты жағдайлары мен қатыгез немесе адамның ар-қасиетін қорлайтын іс-әрекеттердің басқа да жағдайларын айқындау және оларға жауап беруге дайын болуы тиіс.

Екіншіден, қарастырылып жатқан кезеңде мекемелерге ҰАТ қатысушыларының кіргізілмеуі фактілерін ескере отырып, орталық органдардың да, ведомсвоға қарасты, аумақтық, жергілікті бөлімшелер мен мекемелердің де қызметкерлері арасында тұрақты негізде азаптауларға қарсы күрес бойынша құрылған тетіктің маңыздылығы туралы ақпараттық жұмысты жалғастыру өте маңызды.

Үшіншіден, алдын ала болудан кейін ҰАТ қатысушыларының ұсынымдарын алған медициналық мекемелер барлық шараларды қолдансын, бар болған бюджет шеңберінде науқастардың орналасуы және олармен қарым-қатынас жағдайларындағы барлық ескертулерді түзесін.

Төртіншіден, сипатталған мекемелер Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігінің емес, жергілікті әкімдіктердің тікелей бағынысында болу фактісін ескере отырып, жергілікті әкімдіктер қаржыландыру және ҰАТ қатысушыларының мекемелерге жолдаған ұсынымдарын орындауын бақылау үшін барлық шараларды қолдансын.

Бесіншіден, Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі ҰАТ қатысушыларының мекемелерге жолдаған ұзақ мерзімді ұсынымдарын іске асыру үшін барлық шараларды қолдансын.

6. Білім және ғылым министрлігіне бағынысты мекемелерде орналасқан тұлғалардың жағдайы

6.1. Жалпы жағдайы

«Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» ҚР Заңына сәйкес ұлттық алдын алу тетігі қатысушылары білім беру мекемелерінің арасынан Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтарына, арнаулы білім беру ұйымдарына және ерекше ұстау режимі бар білім беру ұйымдарына барады.

Аталған баяндама алғашқы рет ұсынылатындығын назарға ала отырып, бұл бөлімде ҰАТ қатысушылары баратын мекемелерге қысқаша ұғымдар берілетін болады.

Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтары ата-ананың немесе оларды алмастыратын тұлғалардың қамқорлығынсыз қалған 3 пен 18 жас аралығындағы, арнаулы білім беру ұйымдарына жіберіліп отырған және қатігез іс-әрекеттердің салдарынан қиын өмірлік жағдайдағы қадағалаусыз және панасыз қалған кәмелетке толмағандарды қабылдауды және уақытша орналастыруды қамтамасыз етеді.

Арнаулы білім беру ұйымдары 11 мен 18 жас аралығындағы, әкімшілік әсері бар шараларға әкелетін құқық бұзушылықтарды жүйелі түрде жасайтын, білім алудан бас тартатын, отбасы мен балаларға арналған ұйымдардан жүйелі түрде ерікті кетіп отыратын, қоғамға қарсы өзге де әрекеттерді жасайтын кәмелетке толмағандарды тәрбиелеуді, оқытуды және әлеуметтік оңалтуды қамтамасыз етеді.

Ерекше режимі бар білім беру ұйымдары арнайы педагогикалық әдісті қажет ететін кәмелетке толмағандарды тәрбиелеудің, оқытудың және әлеуметтік оңалтудың ерекше жағдайларын қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасында 18 Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтығы мен 9 арнаулы білім беру ұйымы бар, олардың бірі ерекше ұстау режимі бар.

Бұрын ҚР Ішкі істер министрлігінің қарауында болған КУОБОО деп аталған Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтары, үнемі құқық қорғаушылар, соның ішінде халықаралық құқық қорғаушылар сындарының объектілері еді, себебі қадағалаусыз және панасыз қалған балалардың қылмыстық іс жасаған кәмелетке толмағандармен бірге орналасқан еді.

Есепті кезеңде ҰАТ қатысушылары 14 КБО-да болды, оның төртеуіне аралық болулармен екі мәрте.

Арнаулы білім беру ұйымдарына 9 рет болды, оның 7 – алдын ала, 1 – аралық және 1 – арнаулы.

Төмендегі диаграмма білім беру ұйымдарында болуын көрсетеді.

Білім беру мекемелерінде алдын ала болу (2014)

Азаптауды алдын алу бойынша ҰАТ қатысушылары аталған мекемелерде болған кезде осы мекемелерде балалардың құқықтарын сақтау бойынша қалыптасқан жағдай адамның ар-намысын, оған конституциялық қолсұқпаушылық қағидасын қолдау, қатыгез іс-әрекеттердің, жазалаудың немесе азаптаудың оқиғаларын, салдарларын немесе жағдайларын тіркеу (қажет болған жағдайда) тарапынан зерттелінген еді.

Өкінішке орай, балалар үйлері, сәби үйлері мен басқа да интернатты мекемелер сияқты білім беру жүйесінің қалған мекемелері ҚР Заңына сәйкес ҰАТ-қа жатпайтын объектілердің тізбесіне енбеді.

6.2. Жағдайды бағалау

ҰАТ қатысушылары болған Білім және ғылым министрлігіне бағынысты мекемелердің жағдайы қанағаттанарлықтай деп бағаланды.

Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтары

ҰАТ қатысушылары аталған мекемелерде азаптауларды және қатыгез іс-әрекеттердің басқа да түрлерін қолданудың нақты фактілерін анықтамады.

Сонымен қатар, ҰАТ қатысушылары өз шешімін қажет ететін төмендегідей проблемаларды белгіледі.

Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтарында кәмелетке толмағандардың ерекше мәртебесін ұстау, санитария мен гигиена

жағдайларына қатысты заманауи талаптарына сәйкес жаңа ғимараттар салу немесе бар болғанын қайта салу үшін әзірленген үлгілік жобалары жоқ.

Төтенше жағдайларда (өрт, табиғи апат) және кәмелетке толмағандарға жедел медициналық көмек көрсетуге байланысты жағдайларда мекемеге кіру қиын, соның ішінде алыста орналасуынан да.

Бірқатар мекемелерде кәмелетке толмағандарды алғаш рет қабылдауға арналған изоляторлар тиісінше жабдықталмаған, тиісті жарықтандырусыз және басқа да жағдайлардың (кітаптардың, теледидардың және т.б.) болмауынсыз жалғыздікке арналған қараңғы комнатарлар (Оңтүстік Қазақстан, Қостанай облыстары).

Жекелеген КБО тұрғын үй бөлмелерінде күңгірт жарықтандыру, іскі және тозған жиһаз орын алған, ойнайтын бөлмелер жабдықталмаған, ұйықтайтын бөлмелердегі тумбочкалар саны балалардың санына сәйкес келмейді, табиғи вентиляция жоқ (Қызылорда, Алматы облыстары).

Санитарлық тораптардағы кейбір құрылғылар жарамсыз, есік орны аласа, кейбір КБО қабаттардағы сантораптар жабық немесе жоқ, балалар өз мұқтаждарын жасау үшін далаға баруға мәжбүр, өзгеше иіс бар (Ақтөбе, Жамбыл облыстары).

Бір ереже бойынша қызмет ететін аталған мекемелер іс жүзінде оларға жүктелген қызметтерді бірдей атқаратыны екі талай.

Мысалы, ҰАТ қатысушылары Шығыс Қазақстан облысының КБО балалар үшін тұру және орналасу жақсы жағдайлары туралы хабарлады, бұл қаржыландырудың жеткіліктілігі туралы куәландырады. Бұл ретте мекеменің қызметкерлері балалармен олардың дамуы, психологиялық-педагогикалық қолдау бөлігінде тиісті жұмыс істемейтіндігін белгіледі, ал бұл балалардың мекемеге қайтадан түсуіне әкеледі. Осылайша, 2014 жылы 67 бала мекемеге қайта түскен еді.

Келтірілген факт Ақмола облысының КБО қызметкерлерінің жұмысынан өзгеше, мұнда балалармен жүргізілетін психологиялық жұмыс тек мекемеде ғана емес, сондай-ақ нашар, асырап алушы отбасылармен де жасалынады, жетім балаларды алған отбасыларға жетекшілік етеді, көмектеседі. 2014 жылы отбасыларға 24 бала берілген.

Ата-анасымен және туысқандарымен бөтен адамның (күзетшілер және басқа да ересек адамдар) қатысуынсыз телефон арқылы сөйлесу мүмкіндігі болмаған балаларға қатысты қалыптасқан жағдайлар ҰАТ қатысушыларының сыни бағасына ұшырады.

Арнаулы білім беру ұйымдары

Кейбір мекемелерде спорт құрылғылар жетіспейді, спорт алаңдар жоқ, ал бар болған жағдайда, ол кішкентай балаларға жарамсыз (Қызылорда облысы). Кітапхананың азшылығымен, құқықтар мен бостандықтар туралы ақпараттың жетіспеуімен, сондай-ақ шағыммен жүгіну мүмкіндігінің болмауымен, соның ішінде құпиялылық жағдайында жүгіну мүмкіндігінің болмауымен сипатталатын сыртқы дүниемен байланыс бойынша кемшіліктер белгіленді.

ҰАТ қатысушылары киім-кешекпен қамтамасыз ету нормалары, атап айтқанда, ішкі киім мен шұлық бұйымдарының жеткіліксіздігін атап өтті, себебі олар тез тозып, тәрбиеленушілердің шын мәнісіндегі қажеттіліктеріне лайықсыз болады (мысалы, шұлықтар – жылына 3 пар, шолақ дамбалдар, ішкөйлектер – жылына 2 пардан және т.б.) (Шығыс Қазақстан, Жамбыл облыстары).

Шығыс Қазақстан облысының ҰАТ қатысушылары «Жауапкершілікке тартылу жасына толғанға дейін қылмыстық іс жасаған кәмелетке толмағандарға арналған облыстық мамандандырылған мектеп-интернат» КММ (ШҚО, Белоусовка ауылы) оқытушылар арасында адамның ар-қасиетін қорлайтын азаптауларға қарсы күрес тақырыптары бойынша жұмыс жүйелі түрде жүргізілетінін атап өтті.

Жамбыл облысының ҰАТ қатысушылары «Балалар мен жасөспірімдерге арналған арнаулы мектеп» КММ (Тараз қ.) оң жұмысын атап өтті, мекеменің басшылығы нәтижесінде мекемеде әумесерлік мінез-құлқы бар жасөспірімдерді дұрыс тәрбиелеуге жақсы әсерін тигізетін әмбебап атмосфераны қалыптастыратындай кадрларды іріктеу, балалармен жұмыс жасау саясатын жүзеге асырады. Одан әрі, тәрбиеленушілердің жеке сауалнамасы мекемеде орналасқан балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу үшін шын мәнісінде де достық және жағымды атмосфераның қалыптасқанын көрсетіп отыр.

Алматы қ. Әумесерлік мінез-құлқы бар балаларға арналған арнаулы білім беру ұйымы

Арнаулы болу

ҚР Үкіметінің 2014 жылғы 26 наурыздағы № 266 қаулысымен бекітілген Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушыларынан құралатын топтардың алдын ала болу қағидаларының 6-т. сәйкес, «Әумесерлік мінез-құлқы бар балаларға арналған облыстық мектеп-интернат» ММ 5-сынып оқушысы Е. Абдихаримовқа қатысты қатыгез іс-әрекет қолданғаны туралы түскен мәлімдеме негізінде ҚР- дағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің шешімі бойынша Қызылорда облысы бойынша ҰАТ тобы арнаулы алдын ала болуын өткізді.

Аталған болу шеңберінде кәмелетке толмаған Е. Абдихаримовқа қатысты қатыгез іс-әрекеттің қолдану фактісі расталды. Одан басқа, жасөспірім өзіне өзі қол жұмсауға бейім екені анықталды.

Аталған оқиға бойынша ішкі істер органдары ҚР ҚК 137-б. бойынша (кәмелетке толмағанды тәрбиелеу бойынша міндеттерді орындамау)

қылмыстық іс қозғалды. Алайда, кәмелетке толмағанға қатысты қатыгез іс-әрекет үшін мекеменің күзетшісі Н. Құрманбеков айыпталғандықтан, оның әрекеттерінде қылмыстық істің белгілері анықталмады, себебі ол ҚР ҚК 137-б. көзделген қылмыстың субъектісі болыптабылмайды. Сонымен қатар, күзетші Н. Құрманбеков Әкімшілік құқық бұзушылық туралы ҚР Кодексінің 79-3-б. көзделген әкімшілік құқық бұзушылықтың белгілері (денсаулыққа зиян келтіру) көрініс тапты, жинақталған материалдар сотқа жолданды.

Кәмелетке толмаған Е. Абдихаримовқа білім беру, денсаулық сақтау басқармаларының мамандары және облыстық психоневрологиялық аурухананың психологтары психологиялық көмек көрсетті. Мамандар жасөспірімнің өз-өзіне қол жұмсауға бейім екенін растады. Облыстың жетекші психологтарына жасөспіріммен жеке тәрбие және психологиялық жұмысын жүргізу бойынша міндеті жүктелді.

6.3. Қорытынды және ұсынымдар

Алдын ала болулардың нәтижесінде көптеген мекемелерде (КБО мен арнаулы мектептерде), ҰАТ қатысушыларының мәлімдемелері бойынша, қызметкерлердің штат кестесі көп жағдайда тәрбиеленушілердің санынан асып кететінін атап өту қажет. Мүмкін, аталған мекемелер «тәуекел топтағы» балаларға немесе тұрмысы қолайсыз отбасылардың анағұрлым көбін қамтып, оларға көмек көрсете алатындай реформалау керек.

Барлық мекемелерде қызметкерлер ҰАТ сияқты тетіктің бар болуы, сондай-ақ қызметкерлерді балалармен жұмыс жасау дағдыларын тұрақты түрде оқыту қажеттілігі туралы біле бермейді. Балалар мекемелерінің қызметкерлері кәмелетке толмағанның дұрыс жолға тұруына әділділік сезімінің қалыптасуына, әр адамның негігі құқықтарын құрметтеуге ықпалдасуы керек.

Мекемелердің әкімшілігі ҰАТ қатысушыларының әзірлеген ұсынымдарына жауапты қарауына дайын екенін атап өту қажет. Алайда кейбір ұсынымдарды бар қаржыландыру шеңберінде орындау мүмкін емес.

Көптеген мекемелерде шағымдарды беру тетігі (жәшіктер орнатылмаған, кәмелетке толмағандар жүгінуге болатын ұйымдар туралы білмейді және т.б.) жоқ.

ҰАТ қатысушыларының болулалыр нәтижесінде ұсынымдарды мекемелердің басшылықтарына тікелей жолдаған еді, оларды былай жинақтауға болады:

- балалар мекемелерінің қызметкерлері мекемелерде орналасқан балалар тап бола алатындай азаптау және қатыгез немесе адамның ар-намысын қорлайтын іс-әрекеттердің нақты оқиғаларын анықтап жауап қайтаруға дайын болуы керек;

- ҚР Білім және ғылым министрлігінің барлық мандатпен басқарылатын мекемелердің басшыларын заң деңгейінде (немесе заңға тәуелді актілер деңгейінде) кәмелетке толмағандардың шағымдарды беру және оларды қарау институтын қарау керек. Әр мекемеде бала құқықтары, ішкі тәртіп ережелері туралы ақпараты бар ақпараттық стендтерді (плакаттарды) мемлекеттік және орыс тілдерінде орналастыру;

- Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтарында балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуын алдын алу мақсатында, сондай-ақ мекемелердің әлсіз жұмысбастылығы мен балалардың құжынуын ескере отырып, әрекет етіп отырған мекемелер әлеуетін нәтижелі пайдалану үшін әр мекемеде құрылған тұрмысы қолайсыз отбасылармен, «тәуекел топтағы» балалармен жұмыс жасау бойынша Отбасын қолдау орталықтарының тиімділігін күшейту.

7. Қорытынды

Осы баяндаманың кіріспе бөлімі жаңадан құрылған азаптаулардың және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін алдын алу бойынша Ұлттық Алдын алу Тетігінің құрылуы мен қалыптасуына арналған. Әрине, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаптаудың және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінің алдын алуға бағытталған ұлттық алдын алу тетігін жасау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президенті 2013 жылғы шілдеде Қазақстан Республикасының Заңына қол қойғанға дейін аса зор жұмыс атқарылған еді.

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл осы жұмыс турады, сондай-ақ жаңадан құрылған ұлттық алдын алу тетігінің қалыптасуы проблемалары, оның дамуы преспективалары туралы Біріккен Ұлттыр Ұйымының Азаптауға қарсы комитетіне мәлімдеді (2014 жылғы қыркүйек). Сонымен қатар, ҰАТ Қазақстан Республикасында азаптауды алдын алу тетігінің бөлігі (немесе шағын комитет қызметінің құрамдас бөлігі) болып табылады. Сондықтан, біз өз елдерінде осындай құқық қорғау институтын қолданатын шетел әріптестерімізден көмекті, соның ішінде әдістемелік көмекті анағұрлым ұзақ уақыт бойы алуға құқылымыз. Сондай-ақ болуларды өткізу, проблемалық мәселелерді белгілеу, ұсынымдарды әзірлеу және бұдан кейін олардың іске асырылуын қадағалау мәселелерінде тәжірибе алмасуға да сүйенуге болады.

Заңға сәйкес ҚР-дағы ҰАТ «Омбудсмен плюс» үлгісінің негізінде құрылғанын ұмытпау қажет. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (Омбудсмен) Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 19 қыркүйектегі № 947 Жарғысымен құрылған ұлттық құқық қорғау мекемесі болып табылады, Ұлттық құқық қорғау мекемелерінің халықаралық үйлестіруші комитетте аккредиттелген. Алайда институттың Париж қағидаттарына кей сәйкес келмеуі ҰАТ – қа да тарады. Нәтижесінде екі ұлтық құқық қорғау институттары жалпы адам құқықтарымен қалыптасқан жағдайға және атап айтқанда ҰАТ мандатпен басқарылатын мекемелердегі адам құқықтарымен қалыптасқан жағдайға толықтай әсер ете алмайды. Бірінші кезекте, бұл Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің жауап беру актілеріне, оның атқарушы органының санына, өңірдегі өкілдігіне қатысты. Қызметтің заңнамалық негізіне қатысты – ҰАТ бір саты жоғары тұр, себебі Адам құқықтары жөніндегі уәкіл ҚР Президентінің Жарғысымен құрылды, ҰАТ туралы заңнан гөрі оның заңды күші жоқ, мұндай сәйкессіздікті жою қажет.

7.1. Қорытынды

Бүгінгі күні Азаптауларды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін алдын алу бойынша Ұлттық Алдын алу Тетігінің дербестігін, ҰАТ көптеген қатысушыларының белгілі бір беделін және қажет болған жағдайда құрылымдық өзгерістерге дайындығын белгілеуге болады. Қызметтің қалыптасқан құқықтық негіздері көкейтесті және күрделі оқиғаларға жағдайға сай жауап қайтаруына, сондай-ақ кезеңдік және аралық болулар шеңберінде мандатпен басқарылатын мекемелерге жоспарлы баруға мүмкіндік беріп отыр (3, 4 - қосымшалар).

ҰАТ қатысушыларының түрлі ведомстволардың мандатпен басқарылатын мекемелерінде анықталған негізгі проблемалар, нәтижесінде, ғимараттар мен құрылыстарда ағымдағы және күрделі жөндеу жұмыстарын жүргізу қажеттілігімен, жаңаларын салумен байланысты. Қанағаттанарлықсыз санитарлық-гигиеналық жағдайлар, қажетті дәрі-дәрмектердің жоқтығы және тамақтануды қамтамасыз етудегі кемшіліктер, ең алдымен, мемлекеттік органдар тарапынан бақылау мен қадағалаумен жеткілікті деңгейде қамтамасыз етілуімен байланысты.

Сондай-ақ мемлекеттік органдардың, мекемелер әкімшілігінің ҰАТ қатысушыларының ұсынымдарын, сондай-ақ мемлекеттік органдарға, оның ішінде Бас прокуратураның бөлімшелеріне Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мен Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталықтың басшысы атынан бағытталған жіберілген ұсынымдарды қабылдауға дайын екенін атап өту қажет. Мұндай жағдайды мемлекеттік органдармен ҰАТ қатысушыларының есептерінде баяндалған ұсынымдардың мәнісі бойынша, сондай-ақ алдын ала болуларды ұйымдастыру, жоспарлау мен жүргізу мәселелері бойынша кеңейтілген хат алмасудың бар болуы растайды.

7.2. Ұсынымдар

ҰАТ қатысушыларының көптеген ұсынымдарында тұрғын үйжайлардың, санитарлық-гигиеналық жағдайлардың, медициналық қызметтің, тамақтану жағдайларының, спортпен айналысу мен сыртқы дүниемен байланыс (БАҚқа қолжетімділік, кездесулер, телефон арқылы сөйлесулер) үшін жағдайлардың ведомстволық нормативтер мен ЕСЕ сәйкессіздігін жою бойынша мекемелердің әкімшілігіне және ведомстволардың басшылығына нақты ұсыныстарды ұсынады.

Облыстар бойынша ҰАТ қатысушыларының ұсыныстарын (ұсынымдарын) жинақтауды заңмен көзделген прокурорлық жауап қайтару шараларын қабылдау үшін ҚР Бас прокуратурасының қызметкерлері бақылауға алу қажет, себебі мұндай сәйкессіздіктер ҚР ИМ, ҚР ҚМ, ҚР ҰҚК, ҚР ДМ, ҚР БҒМ мекемелерінде қамауда ұсталған тұлғалардың адами ар-намысы мәселелерін тікелей немесе жанама қозғайды (ҰАТ қатысушыларының ұсынымдары мекемелер мен ведомстволар бойынша жинақталған).

**Одан басқа, орталық мемлекеттік органдардың деңгейінде келесіні
ұсынып отырмыз:**

***ҰАТ қызметінің нормативтік құқықтық базасын жетілдіру
мәселелері бойынша***

- Үйлестіру кеңесі ҰАТ-қа жататын мекемелер мен ұйымдар тізіліміне мүгедектер мен психоневрологиялық ақаулары бар мүгедек балаларға, тірек-қозғалыс аппаратының бұзылуы бар мүгедек балаларға, қарттарға арналған медициналық-әлеуметтік мекемелерді, балалар үйлерін, арнаулы интернатты ұйымдар мен тәулік бойы тұру жағдайларындағы арнаулы әлеуметтік белгіленуі бар басқа ұйымдарды енгізу бойынша ҰАТ туралы Заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу мүмкіндігі туралы мәселені әзірлеуді бастасын;

- Адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық Әділет министрлігіне (бюджеттік бағдарлама әкімшісіне) «Ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларының алдын ала болу бойынша шығыстарын өтеу қағидаларын бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 2014 жылғы 2 сәуірдегі № 301 қаулысына көлік шығындарын, үйжайды жалға алуды, оқыту тренингтерін өткізуді және т.б. өтеуге қатысты бөлігінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша ұсыныстар енгізісін;

- Жазалауды орындайтын мекемелерде, тергеу изоляторларында болу ережесіне (Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2012 жылғы 29 наурыздағы № 182 бұйрығына 2-қосымша) жазалауды орындайтын мекемелерге, тергеу изоляторларына арнайы рұқсатнамасыз кіру құқығына ие тұлғалардың тізілімін белгілейтін 4-тармаққа – өзгерістер енгізіп, ұлттық алдын алу тетігі қатысушыларының тізіліміне қосу қажет (2015 жылғы 1 қаңтардан бастап заңды күшіне енген өзгерістер (20.08.2014 жылғы № 535 бұйрық) ҰАТ қатысушыларын судьялармен, прокурорлармен теңестірсе де, алайда ҚР ҚАК 32-б. нормасы бүгінгі күні қалыптасқан жағдайды өзгеріссіз қалдырып отыр - алдын ала кіруге арналған рұқсатнама қағазын ресімдеу міндетті болып табылады);

- Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің жанындағы Үйлестіру кеңесі туралы ережесіне Үйлестіру кеңесінің Төрағасына заңнама мен заңға тәуелді актілер нормаларының бұзушылықтарын жою туралы ҰАТ қатысушыларының есептерінде қамтитын ұсынымдарды прокурорлық жауап қайтару шараларын қабылдау және келесідей олардың орындарында орындалуын бақылау үшін ҚР Бас прокуратурасына тікелей жолдауға мүмкіндік беретін өзгерістер енгізу қажет;

- «Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде ұстау тәртібі мен шарттары туралы» ҚР Заңына тергеудегі қамауға алынғанға тергеушінің немесе судьяның рұқсатымен ұзақ мерзімді кездесулерді ұсыну бөлігінде өзгерістер енгізу ұсынылсын, бұл тергеудегі қай кезеңде екеніне тәуелді болады, олардың көбі тергеу изоляторларында бірнеше жыл бойы ұсталады, және өз жанұясымен кездесу мүмкіндігінен айрылған, ал бұл жеке және отбасылық өмірді құрметтеуге берілген құқықты пайдаланудағы кемсітушілік болып табылады;

қажетті әлеумет пен кәсіби білімді қамтамасыз ету мәселелері бойынша

- Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, ҰАТ Үйлестіру кеңесінің төрағасы ретінде, ҰАТ қатысушыларының әдістерді, ведомстволық нормативтік құқықтық актілердің, сондай-ақ ҰАТ туралы актілердің дағдылары мен білімдерін, қамауға алынған тұлғаларды, мәжбүрлеп емдеуде орналасқан тұлғаларды ұстау жағдайларының халықаралық және ұлттық стандарттарын, сондай-ақ азаптауды алдын алу мен адами ар-қасиетінің қолсұғылмаушылығына қатысты қылмыстық заңның нормаларын тұрақты негізде оқытылуын қамтамасыз ететін іс-шараларды жоспарлап өткізуі керек;
- Сыртқы периметрді қорғау мен қарауылдап жүруді, сондай-ақ бақылаушылардың міндеттерін жүзеге асыратын ҚР ІІМ ішкі әскердің жеке құрамымен, жазалауды орындайтын мекемелердің, және тергеу изоляторларының қызметкерлерімен, Арнайы есеп және бақылау бөлімінің қызметкерлерімен жауынгерлік және қызметтік дайындық бойынша сабақтар өткізу шеңберінде – бағдарламаға енгізіп, ҰАТ туралы нормативтік құқықтық актілер, қамауға алынған тұлғаларды ұстау жағдайларының халықаралық және ұлттық стандарттары, сондай-ақ қылмыстық заңның нормалары және азаптауды алдын алу мен адами ар-намысының қолсұғылмаушылығына қатысты басқа да мәселелер бойынша тұрақты негізде сабақтар өткізілсін;
- ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік дамыту министрлігіне барлық медициналық ұйымдарды, соның ішінде пенитенциарлық мекемелерді қосқанда, азаптауға тыйым салуға қатысты ақпаратпен қамтамасыз етілуіне мүмкіндік беретін бірқатар іс-шаралар өткізу қажет. Аталған мекемелер мамандарының дайындау бағдарламасына ҰАТ туралы нормативтік құқықтық актілер, қамауға алынған тұлғаларды ұстау жағдайларының халықаралық және ұлттық стандарттары, сондай-ақ қылмыстық заңның нормалары және азаптауды алдын алу мен адами ар-қасиетінің қолсұғылмаушылығына қатысты басқа да мәселелер бойынша сабақтарды жасасын және енгізісін;
- (ҚР Білім және ғылым министрлігі мекемелерінің барлық қызметкерлері үшін) Балалар құқықтарын қорғау жөніндегі комитетпен бірлесіп өз функцияларын толық көлемде жүзеге асыру үшін ведомстволық нормативтік құқықтық актілерді, сондай-ақ ҰАТ туралы заңнама нормаларын, қамауға алынған кәмелетке толмағандарды ұстау жағдайларының халықаралық және ұлттық стандарттары, сондай-ақ қылмыстық заңның нормалары және азаптауды алдын алу мен адами ар-намысының қолсұғылмаушылығының конституциялық қағидасына қатысты басқа да мәселелерді қызметте қолдану дағдылары және білу бойынша бірқатар оқыту іс-шараларын жоспарлап өткізісін.

институционалдық мекемелерде орналасқан тұлғаларды қорғау тетіктеріне қолжетімділікті қамтамасыз ету мәселелері бойынша

- ҚР ІІМ Қылмыстық атқару жүйесі комитетіне ҰАТ Үйлестіру кеңесімен бірлесіп сотталушыларға мадақтау беру мәселелеріне ҰАТ

мүшелерінің қатысу мүмкіндігін әзірлесін, бұл сотталушылардың құқықты тәртіпті жүріс-тұрысқа, кейіннен әлеуметтік бейімделу мен қоғамға етене араласуын ынталандыратынның маңызды құрамдас бөлігіне айналады;

- Білім және ғылым министрлігі, Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі, Ішкі істер министрлігі балалар мекемелерінде естілу құқығын іске асыру мақсатымен төтенше байланысты орнату және балалар мен жастардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша жедел ақпаратты алу үшін # 150 балаларға арналған ұлттық сенім телефонына қолжетімділікті қамтамасыз етсін;

ҰАТ институционалдық қызметін жетілдіру мәселелері бойынша

- 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап жаңа ҚР ҚК, ҚАК, ҚІЖК әрекетке енуіне, сондай-ақ ҰАТ топтарының жаңа қатысушыларға толуына байланысты – ҰАТ қатысушыларының республикалық және өңірлік деңгейде, соның ішінде мемлекеттік мекемелер мен ведомстволарды басшылығын шақыра отырып жұмыс кездесулері өткізілсін. Осындай кездесулер ҰАТ қатысушыларының тәжірибемен алмасу, біліктілікті арттыру, түрлі ведомстволарының мекемелеріне алдағы уақытта баруына дайын болу деңгейін арттыру үшін ұйымдастыру қажет.

Алдын ала болуға жататын мекемелердің материалдық-техникалық базасын жетілдіру мәселелерін бойынша

- ҚР Білім және ғылым министрлігі жағдайды жүйелі түрде бағалау және тұрғын үйжайлардың минималды стандарттарын, жарықтандыру нормаларын, санитария мен гигиена талаптарын, сондай-ақ материалдық-техникалық қамтамасыз ету нормаларын, кәметке толмаған балалардың бос уақытын өткізуге заманауи талаптарын сақтай отыра, жаңа мекемелерді (үлгілік жобалардың негізінде) салу және бар болған мекемелерді қайта құрылымдау үшін тиісті қаржыландырумен үкіметтік бағдарламаны алдағы уақытта қалыптастыру үшін кешенді шараларды қолдану қажет.

- (кідірмей) қадағалау органдарының және ҚР Білім және ғылым министрлігі өкілдерінің ерекше назары «Жамбыл облысы әкімдігінің білім беру басқармасының Кәметке толмағандарды бейімдеу орталығы» КММ аударылсын, себебі онда балаларды ресми түрде апатты деп танылған ғимаратқа орналастырып жатыр. Ал ведомствоның жергілікті бөлімшесі жағдайды өзгерту бойынша еш шара қолданбады.